

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA



HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor
fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.2

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila



BUDAPEST 2023



PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM



Árpád-ház Program



NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat



Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet a

támogatásával valósult meg

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat”
MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarorszá-
g és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és
Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők

Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatárs

Ambrus Edit

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-35-3

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

HONFOGLALÓ TEMETKEZÉSEK DESZK-AMBRUS ENDRE FÖLDJÉN

VARGA SÁNDOR*

Kulcsszavak: Deszk, honfoglalás kor, Maros, őskori halmok, topográfia

Absztrakt: *A cikkben Deszk-Ambrus Endre földje (Deszk Sz.) lelőhely honfoglaló temetkezéseinek bemutatására és értékelésére vállalkozom. A lelőhelyen még 1938-ban, Csallány Dezső végzett először ásatást. A feltárt sírok közül 4-ben volt 10. századi leletanyag. A honfoglaló temető a legnagyobb valószínűséggel a 10. század középső harmadában létesült, amit megerősíteni látszik a 10. sírból előkerült érme is. A lelőhely értékelése kapcsán kitérek annak topográfiájára, az őskori temetkezési halmokba beásott temetkezések kérdéskörére, valamint az itt bemutatott lelőhely kapcsolatára is az avar kori emlékekkel.*

BEVEZETÉS¹

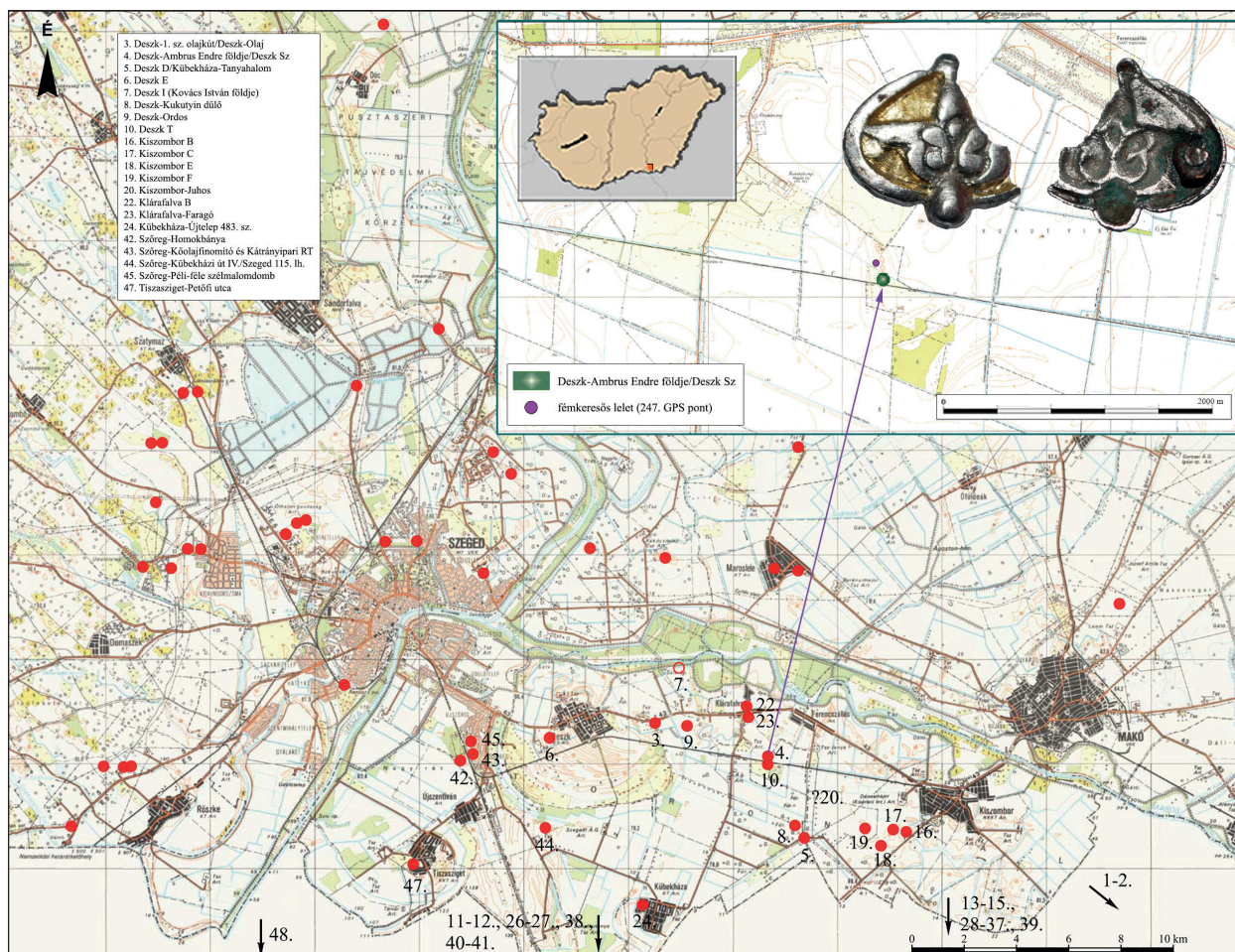
A Maros folyó Makó és Szeged közötti szakaszának déli partján, a környezetükből olykor csak néhány méterrel kiemelkedő kisebb-nagyobb méretű ármentes térszínekről (hordalékkúpok, löszterasz szigetek, löszös háta), valamint az ember alkotta, mesterséges sírhalmokról számos honfoglaló és kora Árpád-kori temetőt ismerünk (1. kép). A lelőhelyek számát tekintve a térség mai települései közül Kiszombor mellett Deszk emelhető ki, melynek közigazgatási határából jelenleg a korszak nyolc temetkezési helyére van adatunk.² Annak ellenére, hogy e nyolc lelőhelyből öt – közte a térség legnagyobb sírszámú temetője – már az 1930-as években feltárássra került, mindmáig kö-

zöletlenek maradtak. Ez részben köszönhető annak, hogy a régi ásatási anyagokról csak erősen hiányos, gyakran nehezen olvasható jegyzetek, sírlapok, különféle feljegyzések, valamint az eltelt évtizedek alatt tovább pusztuló, más anyaggal keveredő leletek maradtak fent. A korszakkal foglalkozó kutatók közül senki sem vette a fáradságot, hogy a megmaradt adatokat összegyűjtse, egymással összevesse és azokat a kutatás számára elérhetővé tegye. E hiányt készülő doktori disszertációm keretén belül kívánom pótolni, melynek katasztrófából jelen dolgozatban a Deszk-Ambrus Endre földjén (Deszk Sz) feltárt honfoglaló temető sírjait ismertetem és elemzem.

* Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3. varga.sandor.arch@gmail.com

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport (TUDFO/51757-1/2019-2021/ITM) projekt támogatásával készült.

² Ezek az alábbiak: 1. Deszk-I. sz. olajkút; 2. Deszk-Ambrus Endre földje/Deszk Sz; 3. Deszk D/Kübekháza-Tanyahalom; 4. Deszk E; 5. Deszk I/J; 6. Deszk-Kukutyin dűlő (lelőhely nyilvántartásban tévesen: Deszk-Miskahalom); 7. Deszk-Ordos; 8. Deszk T. A korszak lelőhelyeinek listájából törölnünk kell a Deszk-Jankovich Béla földje lelőhelyet (FÉK 1962, Nr. 225; BÁLINT 1991, Nr. 57; KÜRTI 1994, Nr. 61), miután az 1929-ben, ajándékozás útján a múzeum gyűjteményébe került háromfejű gyűrű (MFM ltsz. 53.200.1.) a késő középkorra keltezhető. Ezúton köszönöm Litauszki Zoltánnak, aki kérésemre megnézte a gyűrűt és felhívta figyelmemet annak analógiáira.



1. kép. Honfoglalás és kora Árpád-kori temetők a Marostól délre a mai Magyarország területén. Kis képen fent: a lelőhely topográfiai helyzete és a műszeres vizsgálat során előkerült veret fotója

Fig. 1. Hungarian Conquest period and early Árpadian Age cemeteries south of Maros in present-day Hungary. In the small picture above: location of the site and a photo of the belt mount which was found during the metal detector examination

A LELŐHELY KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A Móra Ferenc Múzeum adattárában megtalálható, településnévvel,³ Ambrus Endre földjén⁴ Csallány leltározatlan kéziratos feljegyzések alapján, Deszk Dezső végzett ásatást 1938 novemberében és de-

³ A lelőhely jelenleg Klárafalva közigazgatási határához tartozik, aminek következtében a közhiteles nyilvántartásban Klárafalva-Kukutyin, Ambrus Endre halma néven szerepel (a lelőhely azonosító száma: 43746).

⁴ A FÉK-ben tévesen, Ambrus József Újmajor 80. sz. földje néven szerepel a lelőhely (FÉK 1962, Nr. 221). Utóbbi lelőhely bár szintén Deszktől délkeletre, de az egykori Ambrus Endre féle földtől nyugatabbra található, ahonnan 1937-ben került be néhány tárgy a múzeumba, majd azok hitelesítése céljából Csallány Dezső 1940-ben ásatást végzett, aminek eredményeként 18 szarmata sírt tárt fel (MFM Rég. Ad. 11-75; 300-76/24; a temetőt közölte: PÁRDUZ 1945, 74-94). A két lelőhely nevének összekeverése, vegyítése a szakirodalomban több helyen is megtalálható: Deszk-Ambrus J. földje (MESTERHÁZY 1990, 243; RÉVÉSZ 2016, 638); Deszk, Ambrus József tanyája (MESTERHÁZY 2013, 203); Deszk-Újmajor, Ambrus J. tanya (BALINT 1991, Nr. 54); Deszk-Újmajor, Ambrus tanya (KOVÁCS 1992, 66); Deszk-Újmajor, Ambrus-halom (RÉVÉSZ 1988, 9. j; RÉVÉSZ 1996, 549. j; CSÉDREKI ET AL. 2015, I. táblázat 60); Deszk-Ambrus (Újmajor) (KÜRTI 1994, Nr. 9; TAKÁCS 2013, Nr. 24). Szintén hibás a lelőhely Deszk A néven történő azonosítása és említése (RÉVÉSZ 2016, függelék Nr. 57), miután a Móra Ferenc által 1930-ban és 1931-ben feltárt lelőhelyről őskori sírok kerültek elő (FOLTINY 1941, 69-98).

cemberben,⁵ valamint 1939. május 12–13-án.⁶ A feltárás során összesen 33 temetkezés került elő,⁷ amelyek közül 4 sírban volt 10. századi leletanyag.

A lelőhely terepi azonosítását 1975-ben Saliga László vezetésével Galántha Márta, Gróh Dániel, Korkes Zsuzsa, Matuz Edit és Vályi Katalin egyetemi hallgatók végezték. Véleményük szerint a kukutyini határban található lelőhely a temetőterkép és az egyes utalások alapján területileg összekapcsolódott a Deszk L temetővel.⁸

Az egykori feltárással érintett terület megtekintését, a halom jelenlegi állapotának vizsgálatát, valamint a terület fém-detektoros kutatását, Olgyay

János és Barczánfalvi Csongor segítségével, jelen sorok írója végezte el. A kiemelkedés erőteljes erodálódása ellenére a felszínen temetkezésekre utaló emberi, illetve állati csonttöredékeket nem találtunk. A terület fém-detektoros vizsgálata ugyanakkor eredményes volt, miután a kis mennyiségben talált, többségében bizonytalan keltezésű és funkciójú fémtárgy mellett egy az avar kor második felére keltezhető öntött szíjvég töredéke és egy, a 2. sírből ismert veret kissé hiányos példánya került elő. Utóbbi leletet azonban nem az ásatással érintett terület feltételezett helyén, hanem attól északnyugatra, jóval távolabb találtuk meg (1. kép).

A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA⁹

1. sír: T: Ny–K, m.: 80 cm, vh.: 135 cm (koponya nélkül). A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű felnőtt (23–x) nő csontváza feküdt.¹⁰ Koponyája erőteljesen hiányos, rossz megtartású volt. Karcsonjtjai nyújtott helyzetben, míg lábsontjai kissé az északkeleti irányban feküdtek. A sírcédula szerint a csontváz felett, magasabb rétegben töredékes lócsontok heverték. Mell.: 1–2: Az egykori nyak tájékáról Csallány Dezső leírása szerint gombalakú *bronzcsüngők* és *gyöngyök* kerültek elő. Előbbi tárgyakat, amelyek valószínűleg öntött fülesgombok lehettek, ma már nem találjuk meg a sírhoz beletárolt anyagban.¹¹ A bronzcsüngőnek leírt tárgyak mellől előkerült gyöngyök közül az egyik (a sírcetlin „*bronzos gyöngy*”-nek írva) a koponya jobb oldalán, míg a másik („*nagygyöngy*”-nek említve), némiképpen ellentmondásosan, a lábnál(?) feküdt. A két gyöngy közül az egyik gömbölyű formájú, világoskék/ezüstös (ezüsfóliás), felületén körbefu-

tó, plastikus rácsurgatott fehér díszítéssel (2. kép 1–1a), míg a másik lapított gömb alakú, fekete, virágszemes (*millefiori*) üveggyöngy. Utóbbi rátét-díszre vörös-fehér sávós, közepe zöld-fehér (2. kép 2–2a). Előbbi átm.: 1,4 cm, lyuk átm.: 0,4 cm, utóbbi gyöngy átm.: 1,5 cm, lyuk átm.: 0,3 cm (Szege, Móra Ferenc Múzeum ltsz.: 53.43.1.). 3/1–3: A mellkas jobb oldaláról, a leírás alapján talán közel függőleges helyzetben egy sort alkotva (kulcscsont alatt, a könyök irányában és a mellkascsonatok külső oldaláról) három vékony, ezüst alapú ötvözet alapanyagú lemezből préselt, kerek *veret* apró töredékei kerültek elő. A megmaradt nagyobb töredék alapján a veretek előlapját stilizált növényi minta díszítette. A tárgy síkjából enyhén kiemelkedő középső részt egy keskeny, folyamatos vonalvezetésű kiemelkedés keretezi, amelyből valószínűleg 8, szabályosan elrendezett, a középrészhez hasonló kivitelű, de tojásdad forma indul. A veret pereme a megmaradt

⁵ A decemberi dátum mellett a Kotormány felirat szerepel, ami alapján valószínűsíthető, hogy az 1938-as ásatás végét már Kotormány János fejezte be.

⁶ A kis jegyzettömbbe, számsorrendbe lejegyzett sírleírások egyben kronológiai sorrendet is követnek. Az azonban nem derül ki, hogy a lelőhelyen csak a feljegyzett napokon (1938. november 19, 22, 24, 28, december 10, illetve 1939. május 12–13) történt munkavégzés, vagy a köztes időszakban is. Az ásatás dátumát illetően, valószínűleg tévesen, kissé eltérő adat szerepel az 1975-ös, az egykori lelőhely terepi azonosítására vonatkozó dokumentumban. Az ásatás idejét ugyanis 1939. május 13-ra, valamint a következő év további néhány napjára teszi (MFM Rég. Ad. 300-76/21).

⁷ A temetőterkép alapján 32 számozott sír mellett az 5. sírszámon két sír került dokumentálásra (a–b sír).

⁸ MFM Rég. Ad. 300-76/21.

⁹ A hiányzó sírszámok a kora és késő avar kori temetkezésekhez tartoznak.

¹⁰ A honfoglaló leletanyagot tartalmazó sírok embertani anyagát Marcsik Antónia vizsgálta meg, munkáját ezúton is köszönöm.

¹¹ A 10. sírhoz beletárolt anyagban ugyanakkor fülesgomb többlet jelentkezik a sírjegyzetben szereplő adatokhoz képest, így felmerül annak lehetősége, hogy az 1. sír hiányzó tárgyai keveredtek a 10. sír leletanyagába. A fülesgombok leírását lásd a 10. sír bemutatásánál.

apró csontok alapján meredeken lehajlott (2. kép 3–4) (MFM ltsz.: 53.43.2.). 4/1–2: A sírleírás alapján a jobb medencelapát felett két félgömb alakú „bronzcsüngő” feküdt. A tárgy hiányzik a sírhoz beletárolt anyagból. Van azonban két félgömb az 5a–b. temetkezésekhez leltározott leletek között, amelyeket a sírről készült feljegyzés nem említ. Valószínűsíthető tehát, hogy ez utóbbiak eredetileg az 1. sírből kerültek elő és a leltározás során tévesen kerültek az 5a–b. sír anyagába. Az önbronzból öntött, belül üreges, alsó részükön gömbös alakú egy-egy félgömb egymással összeilleszthető (2. kép 5). H.: 2 cm, gömbrész átm.: 1,3 cm, s.: 1,97 g és 1,58 g (együtt: 3,55 g) (MFM ltsz.: 53.43.33.).

2. sír: T: ÉNy–DK, m.: 105 cm, vh.: 170 cm. Az 1. sír szomszédságában, attól délre helyezkedett el az egyszerű aknasír, amelyben háton fekvő, nyújtott testhelyzetű *maturus* férfi csontváza feküdt. A sírcédula alapján a csontváz felett, a sírgödör felszínhez közelebb eső részében szétszórt „*tehencsontok*” kerültek elő, amelyek sírhoz való tartozása kizárható.¹² Bal karcsontja könyöknél hegyesszögben behajlítva, kézfejsontjai a jobb bordasorra fektetve, míg jobb karcsontja szintén a mellkas csontjaira fektetve helyezkedett el. Mell.: 1–2: A koponya két oldalán az állkapocs mögött egy-egy arany *karika* feküdt.¹³ 3/1–4: A koponya alatt hátlapjukkal felfelé álló, ezüst alapú ötvözetből öntött kisméretű, kerek *veretek* (4 db) kerültek elő. Közepük gömbszerűen kiemelkedik, széleiken sűrűn rovátkoltak. Hátoldaluk közepén vastagabb nitt (2. kép 6–9). Átm.: 1,2 cm, s.: 0,85 g, 0,94 g, 0,86 g és 0,82 g, nittek h.: 0,4–0,5 cm, v.: 0,2 (MFM ltsz. 53.43.3.). 4: A csontváz jobb oldalán, a könyök vonalától kezdődően agancsból faragott íjlemezek feküdtek. 4/1–2: Méretükben kissé különböző,

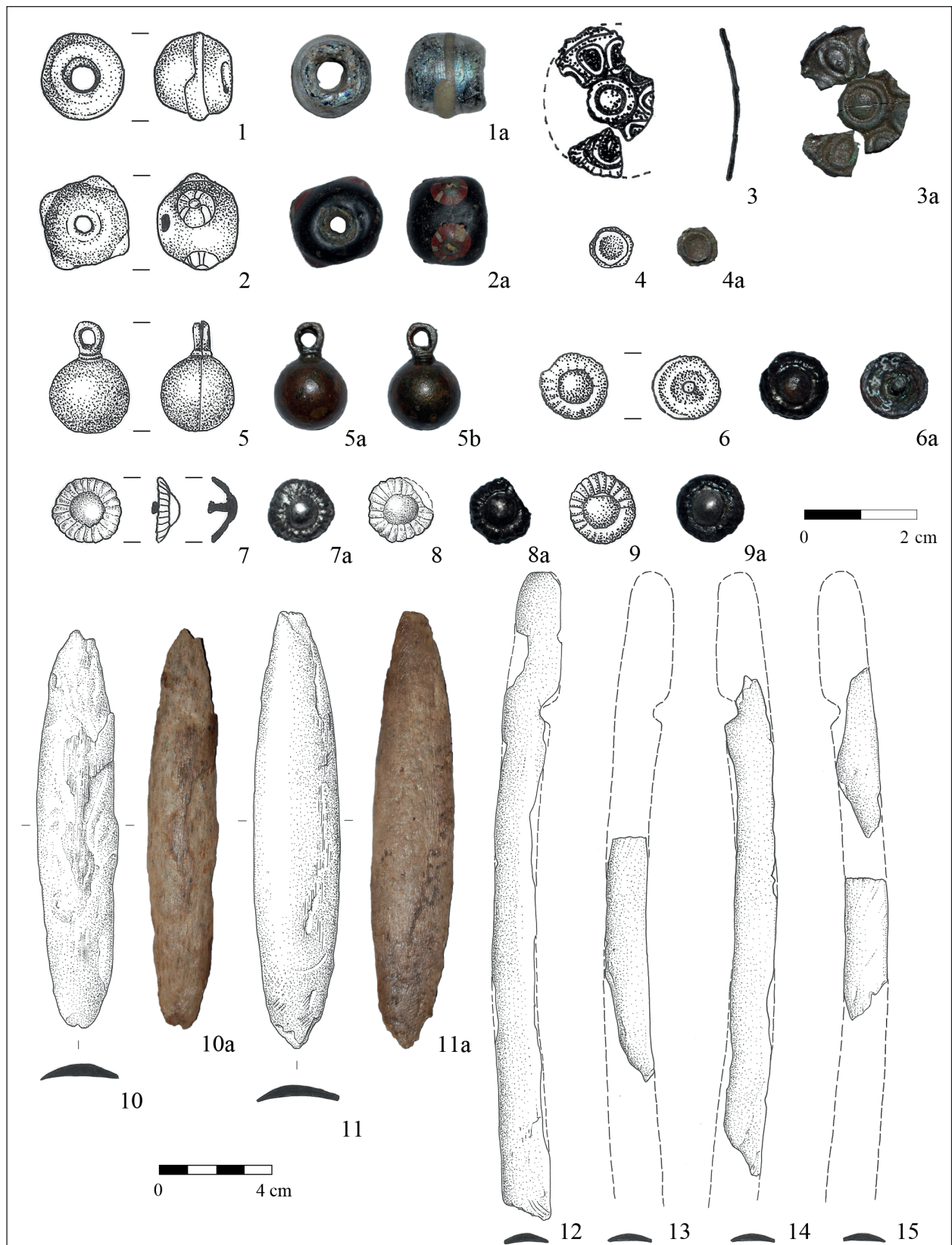
szilvamag alakú, enyhén domború, ívelt metszetű, az íj markolatát borító agancslemezek (2. kép 10–11). A kisebb méretű lemez külső felülete erősen kopott. H.: 15,5 és 14,1 cm, sz.: 2,9 és 2,8 cm (MFM ltsz.: 53.43.5.). 4/3–6: Szaruból faragott, párban elhelyezett *íjszarv merevítő lemezek* töredékei (2. kép 12–15).¹⁴ A legépebben megmaradt példány h.: 23 cm, sz.: 1,5–1,7 cm (MFM ltsz. 53.43.6.). 5: A váz jobb oldalán, a felkarcsont alsó részétől induló, az egykori íjat borító lemezek mellett feküdt a szerves anyagból készült, vasmerevítéssel megerősített *nyíltegez*. A leletek között a tegez hosszanti, a vasmerevítés keskeny pántjainak hosszabb-rövidebb darabjai találhatók meg (3. kép 1–4). A két hosszabb példány egy-egy végén eltérő kialakítású függesztőfül helyezkedik el. Amíg az egyik vaspálcán ívelt kialakítású, addig a másik példányon kisebb méretű, szögletes formájú fület alakítottak ki. A hosszabb példányok h.: 19,2 és 14,6 cm, a kisebb töredékek h.: 9,1 és 3 cm, a pántok sz.: 1 cm (MFM ltsz. 53.114.2.).¹⁵ 6–12: A jobb könyök mellett, egy csomóban helyezkedtek el a többféle típushoz tartozó *nyílcsúcsok*, amelyek pontos száma nem került dokumentálásra a sírről készült jegyzetben. A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében a sírhoz, két leltári tételen, összesen 7 db nyílcsúcs került beletárolásra. Ezek közül egy példány deltoid alakú, rövid vágóélű nyílcsúcs és kerek átmetszetű tuskéjének maradványa, amelyen a bandázsolás nyoma jól látható (3. kép 5). H.: 4,1 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 0,45 cm, tuskéjének mérhető h.: 1,7 cm, átm.: 0,5 cm (MFM ltsz.: 53.43.7.). Egy másik hosszúkás levél alakú, enyhén a túske irányában szélesedő, hosszú vágóélű, kovácsoltvas nyílcsúcs és kerek átmetszetű tuskéjének töredéke (3. kép 6). Utóbbin a bandázsolás nyomával. H.: 4,9 cm, sz.: 1,3 cm, tuskéjének átm.:

¹² A megfigyelt és feljegyzett adatokat azonban érdemes összevetni a temetőterképpel, ami magyarázattal szolgálhat a szarvasmarha csontok jelenlétére. A 10. századi anyaggal keltezett 2. sírtól nyugatra, közvetlen annak szomszédságából ugyanis a 16. számú kora avar kori temetkezés került elő, amely eredetileg fülkesír lehetett. Erre utal Csallány Dezső sírről készített jegyzetében a sírből előkerült csontváz mélységadata is, miután a koponyánál 1 méter, a lábnál már 163 cm-es mélységadatot említ. Ezen adatok fényében a sírfének a nyugati irányban erőteljesen lejtett (a temetkezés fülkesír voltára lásd: CSALLÁNY 1968, Abb. 6; LÖRINCZY 1994, 320–321). Ezeket figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a két temetkezés egymással szuperpozícióban volt, s a 10. századi sírt a kora avar kori fülkesír aknarészébe ásták bele, amelyben eredetileg helyet kapott a szarvasmarha maradványa.

¹³ A tárgyakat nem találtam meg a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében, mindössze a kézzel írott sírcédulán van róla adat.

¹⁴ A tárgyról készült rajz a lemezek egy korábbi, kevésbé töredékes állapotát ábrázolja. Az íjkarok jelenlegi állapotukban sokkal töredékesebbek, ráadásul az apró darabok egy része hibásan lett egymáshoz ragasztva.

¹⁵ A leltárkönyv bejegyzése szerint a sírhoz tartozó tegezvasalás töredékek szerepelnek az 53.43.8. leltári számon is („*tegezvasalás kis töredékei, közöttük fül*”). A töredékek azonban hiányoznak, a zacskón szereplő felirat szerint már az 1987-es revíziónál is hiányoztak.



2. kép. 1–5: 1. sír; 6–15: 2. sír
Fig. 2. 1–5: Grave 1; 6–15: Grave 2

0,55 cm (MFM ltsz.: 53.114.1.). Az összerozsdásodott nyílhegyköteg között 4 darab deltoid alakú, rövid vágóélű, kovácsoltvas nyílhegy és kerek átmetszetű, bandázsolt tüskerészüik kisebb-nagyobb töredéke, valamint egy kétágú (villás), hiányos tüskéjű nyílcsúcs is található (3. kép 7). A deltoid alakú nyílcsúcsok h.: 7,4 cm, 4,7 cm, 6 és 6,1 cm, sz.: 2,4–2,5 cm, tüskék átm.: 0,65 cm, a kétágú nyílcsúcs mh.: 5 cm, sz.: 2,8 cm (MFM ltsz.: 53.114.1.). 13/1–24: A sírban fekvő férfi vázcsontjain, valamint részben a csontok alatt, illetve a csontok környezetében több vékony, formai szempontból három típusra elkülöníthető *aranylemez* került elő (MFM ltsz.: A53.43.13.).¹⁶ 13/1–4: A beletárolt anyagban található négy darab keskeny, szalagszerű lemez a sírleírás alapján a bal alkarcsont alól, a medencéről, valamint mindkét lábszárcsont alól került elő. Mind a karcsontnál, mind pedig a lábszárcsontokon talált példányok nyitott részükkel felfelé álltak. A lemezek közül kettő esetben a tárgyak mindkét végén egy-egy, míg a másik két lemez esetében azok teljes hosszában, egymástól nagyjából azonos távolságra apró lyukakat ütöttek (4–5. kép 1–4). H.: 8,1–8,3 cm, sz.: 0,6–1,1 cm, lyukak átm.: 0,2 cm. 13/5–22: Az aranylemezek közt legnagyobb számban a kisebb méretű, téglalap alakú, a rövidebb oldalak mentén egy-egy lyukkal rendelkező lemezek fordultak elő (4–5. kép 5–22), amelyek közül tíz a láb végénél, a lószerszámzat körül helyezkedett el. Néhány további példány a jobb lábszár külső oldalán, a lábujjnál, illetve a saroknál feküdt.¹⁷ H.: 1,2–3,4 cm, sz.: 0,9–1,4 cm. 13/23–24: A lemezek között található két nagyobb méretű, trapéz alakú darab, amelyeket nem fűrtak át (4–5. kép 23–24). Sírban belüli helyzetüket a sírleírás alapján nem tudjuk meghatározni, mivel Csallány nem különítette el őket egyértelműen a többi lemeztől.¹⁸ A két lemez mérete: 2 × 2,7 cm és 2,4 × 2,5 cm. 14/1–36: A me-

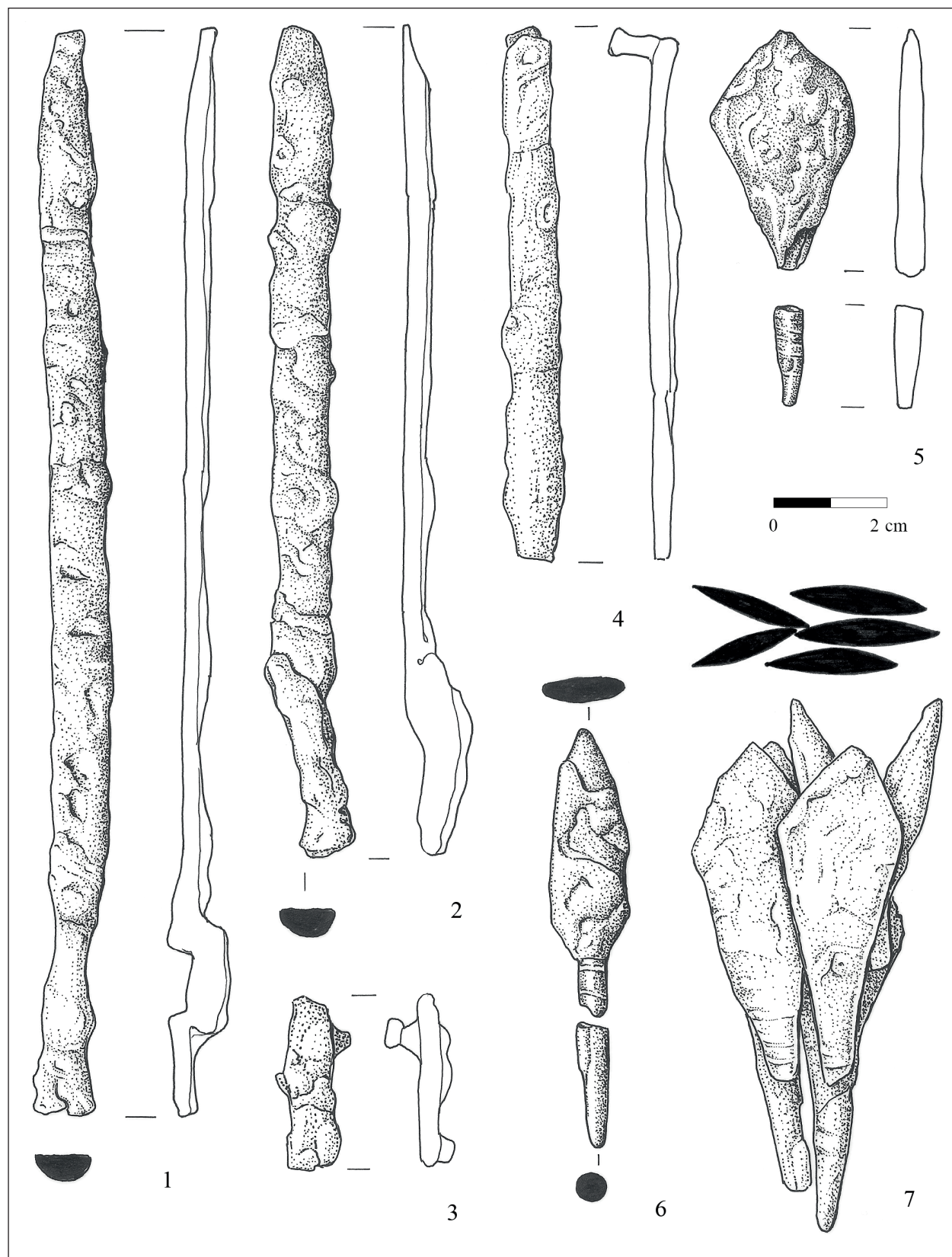
dencecsontok felett, a leírás alapján viseleti helyzetben (az egykori derék körül) helyezkedett el a *fémveretekkel díszített öv*. A két formai variációból álló, ezüst alapú ötvözetből kéregöntéssel készített, háttérükben aranyozott veretek egymással csaknem összeérve, csúcsukkal a jobb kar irányába feküdtek. Mindkét verettípus középtengelyének két végén egy-egy apró félkör alakú nyúlvány, gömbszerű kiszögellés (karéj) található. Előlapjukat magasított keretben elhelyezkedő háromágú palmetta motívum díszíti. Hátoldalukon a bőrvögre történő felerősítést biztosító három nittszeg figyelhető meg (6–7. kép). A sírról készített jegyzet nem említi, hogy összességében hány fémveret volt a sírban. Az 1953-as leltárkönyvi bejegyzés a szélesebb, fekvő helyzetű típusnál 16 db-ot említ. A leletanyag között jelenleg 7 ép és 7 töredékes, hiányos állapotú, de biztosan önálló veretként kezelhető példány található (MFM ltsz.: 53.43.9.). A veretek mérete: 2 × 1,6 cm, az ép példányok s.: 0,85–0,92 g, az összes veret s.: 9,40 g. Az egykori öv másik verettípusa keskenyebb, szív alakú. A leltárkönyv szerint 20 darab került a gyűjteménybe, amiből mára 18 ép és 1 töredékes állapotú példány különíthető el (MFM ltsz.: 53.43.10.).¹⁹ A veretek mérete: 1,9 × 1,6 cm, az ép példányok s.: 0,87–1,45 g, az összes veret s.: 21,70 g. 15–16: A sírról készült jegyzet a csigolyacsontok (gerinc) bal oldaláról előkerült, pontosan nem meghatározott vastárgyat említ. A sírhoz beletárolt leletanyag között két kovácsoltvas tárgy töredéke is megtalálható, amely a leírásban ugyan külön nem szerepel, de valószínűleg azonosítható a vasként említett tárgy/tárgyakkal. Az egyik egy egyenes hátú, egyélű *vaskés* pengérszének töredéke. A kés felső, megvastagodó részén, illetve pengéjének egyik oldalán rákorrodálódott farostok figyelhetők meg (8. kép 1). Mh.: 6,9 cm, sz.: 1,6 cm (MFM ltsz.: 53.114.3.). A másik vastárgy egy lant alakú *csiholdó*

¹⁶ Az aranylemez rajzát és fotóját Kürti Béla közölte (KÜRTI 2003, 5–6. kép). A lemezek vizsgálata során, azok egyenkénti súlyadatát nem tudtam lemérni, miután a tárgyak jelenleg a „Minden, ami arany” című látványtár egyik installációs elemére vannak rögzítve. A leltárkönyvi bejegyzésben azonban található egy 8,52 g-os súlyadat, ami valószínűleg a 24 lemez együttes súlyát teszik ki.

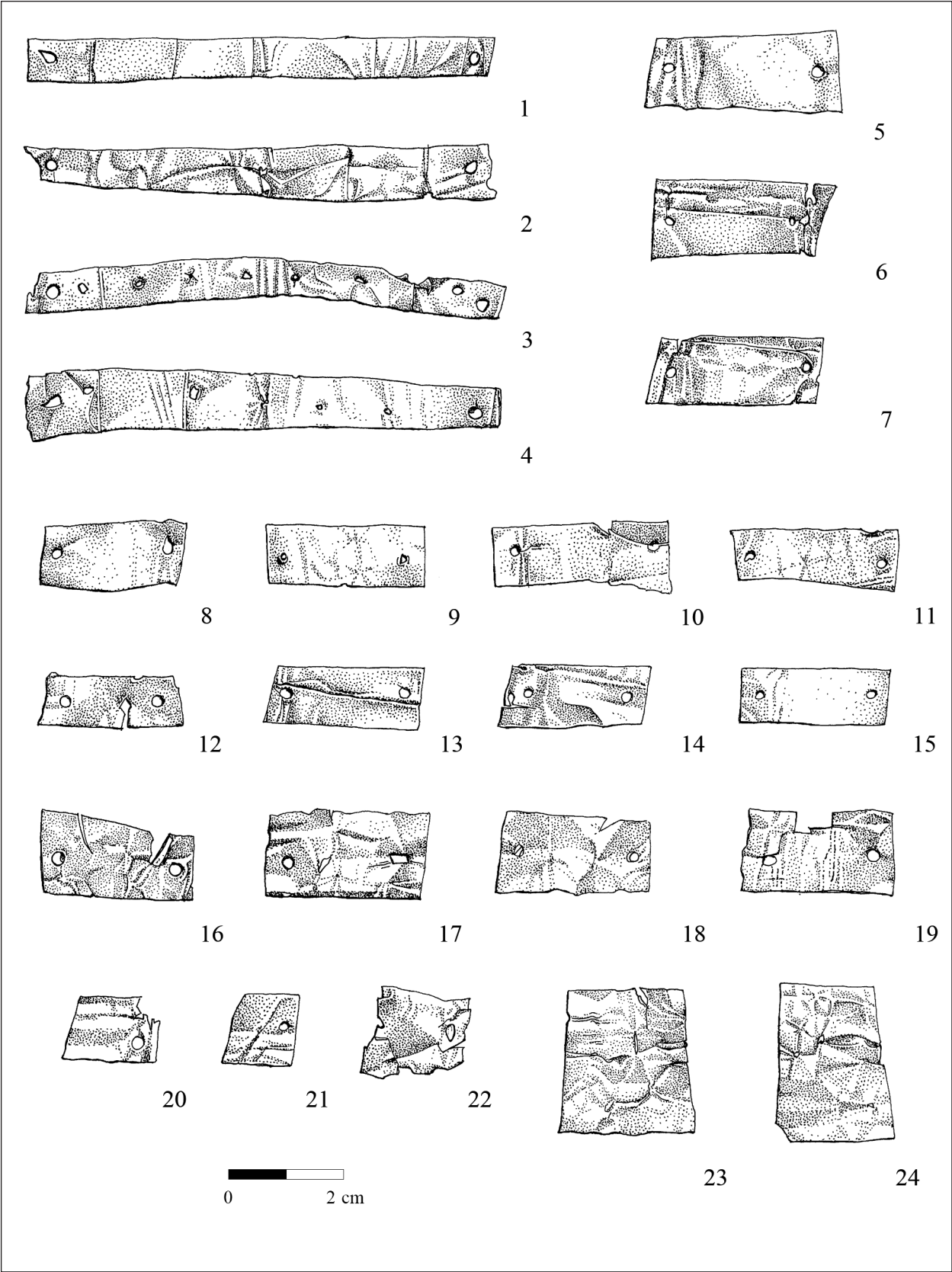
¹⁷ Arról nincs adatunk, hogy ezek eredeti helyzetben voltak, vagy az előbbi helyről állati bolygatás mozdította el őket.

¹⁸ Mindössze csak valószínűsítem, hogy a mellkas jobb oldaláról előkerült aranylemez talán az egyik példány lehetett, bár ennek némileg ellentmondani látszik, hogy Csallány kisebb méretűként említi.

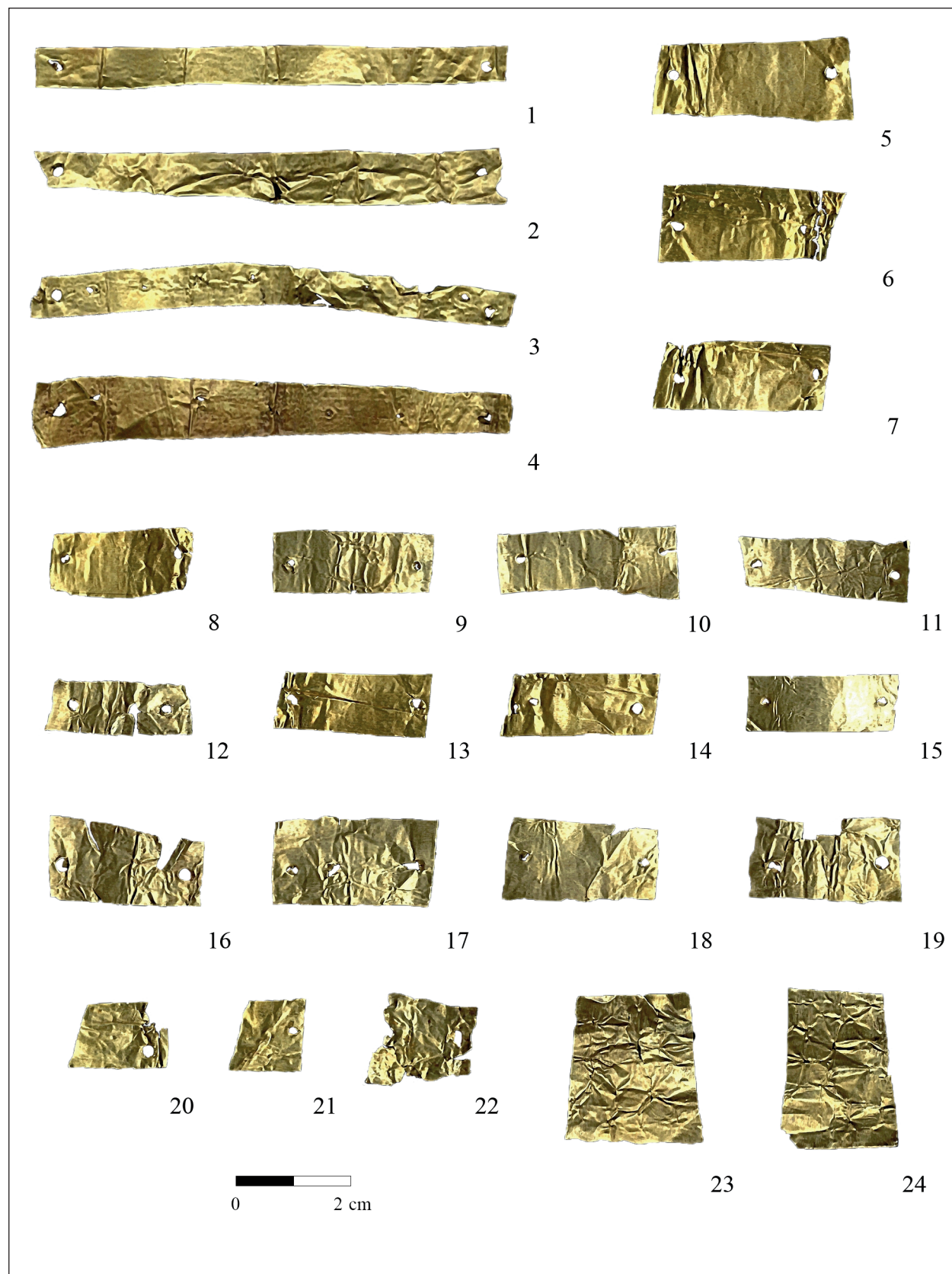
¹⁹ Utóbbi két különálló töredékből áll, ami alapján lehetséges, hogy az 1953-as leltározás alkalmával két önálló veretként számolták. A két töredék azonban egy verethez tartozhatott, így a múzeumi gyűjteménybe a verettípus 20 példánya helyett csak 19 került.



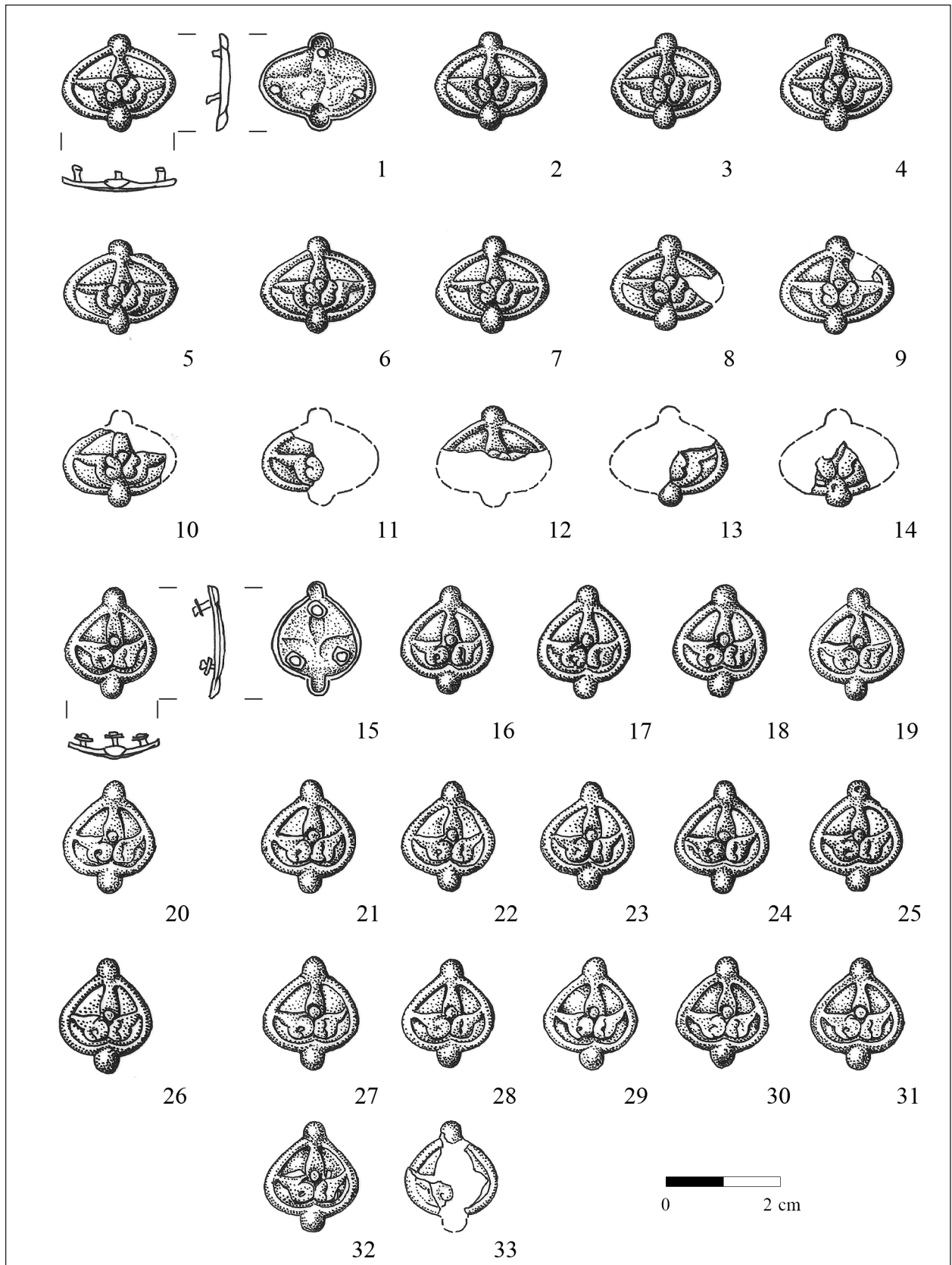
3. kép. 1–7: 2. sír
Fig. 3. 1–7: Grave 2



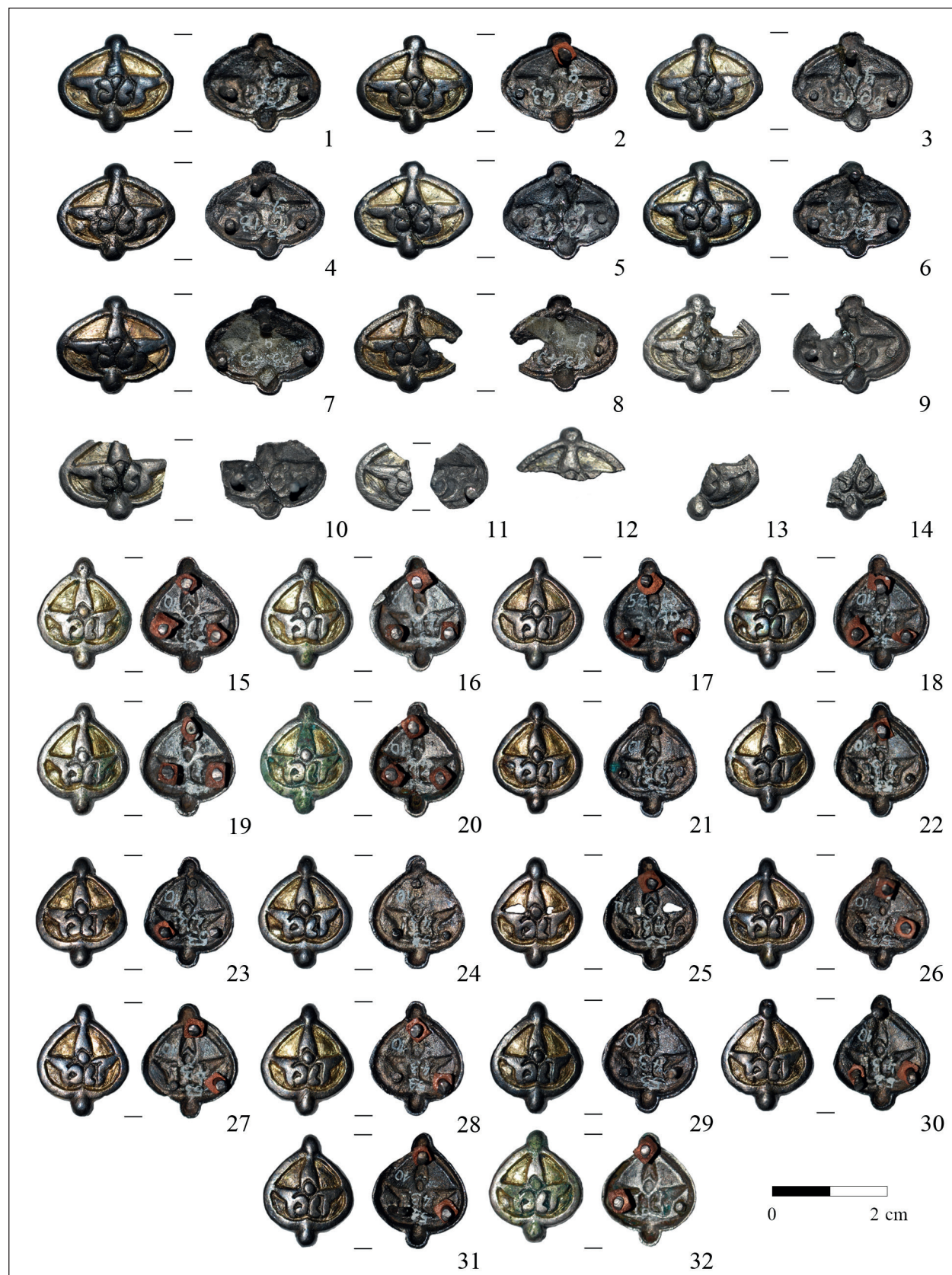
4. kép. 1–24: 2. sír
Fig. 4. 1–24: Grave 2



5. kép. 1–24: 2. sír
Fig. 5. 1–24: Grave 2



6. kép. 1–33: 2. sír
Fig. 6. 1–33: Grave 2



7. kép. 1–32: 2. sír
Fig. 7. 1–32: Grave 2

töredéke (8. kép 2), amely a tegezvasalatokkal került egy leltári számra. Mh.: 5,8 cm (MFM ltsz. 53.114.2.). 17/1–5: *Ezüstlemez* töredékek a lábfej környezetéből. A leletanyagban a tárgytypusból két nagyobb, vékony ezüstlemezről kivágott, enyhén meghajlított, szögletes alakú kissé hiányos lemez, valamint további három apró lemeztöredék található (8. kép 3–7). Az ötből négy átlukasztva. A lemez átütése során keletkezett sorja nem került eltávolításra. A legnagyobb méretű ezüstlemez hátoldalához, közvetlenül annak átlukasztott részénél, három nittszeg segítségével egy négyzet alakú, réz alapú ötvözetből készített lemezt rögzítettek. A legnagyobb példány mérete: 2,4 × 2,6 cm, átlukasztás átm.: 0,3 cm, hátoldalához rögzített lemez mérete: 1,5 × 1,5 cm, s.: 1,49 g; a másik nagyobb példány mérete: 2,15 × 2,2 cm, átlukasztás átm.: 0,2 cm, s.: 0,61 g, apró töredékek s.: 0,28 g (MFM ltsz. 53.43.4.). 18–19: A lábsontok végénél *kengyelvasak* feküdtek. Bár a tárgyakat 1953-ban beletárolták, a kengyelpár ma már nincs meg.²⁰ Leírásukat csak a szűkszavú leltárkönyvi feljegyzésből ismerjük: „laposszárú, téglalap alakú fülű, körte alakú vaskengyel, kiszélesedő talppal, mely töredékes. Sz.: 16,4 és 15 cm” (MFM ltsz. 53.43.11.). 20: Az előbbi mellékletek mellett került elő a kovácsoltvas *zabla* is, amelynek mindössze ovális átmetsetű zablakarikáinak kisebb-nagyobb töredékei maradtak meg (8. kép 8–10). Átm.: 6,3 cm, v.: 1 cm (MFM ltsz. 53.43.12.).

5a–b. sír: T: Ny–K (5a sír), ÉNy–DK (5b sír), m.: 72 cm. A sírról készült feljegyzés és a temetőterkép alapján egyértelműen megállapítható, hogy két, egymással szuperpozícióban fekvő temetkezést tárt fel Csallány Dezső. A sírcédula szerint a felső, 5a jelzéssel ellátott sír a későbbi (magyarnak meghatározott) temetkezés.²¹ Csallány megállapítását erősíti az embertani maradványok vizsgálata során

tett megfigyelés is. Marcsik Antónia meghatározása szerint a csontmaradványok között található koponyatöredékek egy nagyon robusztus, erősen mongolid jegyeket viselő *maturus* férfihez tartoznak, amelytől azonban jól elkülöníthetők a megmaradt vázcsontok (női csontváz?). Miután a sírleírásból tudjuk, hogy az 5a jelű sír csontváza erősen hiányos, illetve koponya csak az 5b. jelzésű sírban volt, így kézenfekvőnek tűnik a sírok elkülönítése, s így keltezése (5a sír magyar; 5b. sír avar).²² Komoly problémát jelent azonban, hogy a feljegyzés szerint a leletek többsége az 5b temetkezésből került elő,²³ míg kengyeltöredékek mindkét sírban voltak. A sírhoz beletárolt tárgyak mindegyike ugyanis a magyarság emlékanyagához köthető.

Összességében tehát annyi állapítható meg biztosan, hogy két különböző korú (avar kori és magyar) temetkezést tárt fel Csallány Dezső, amelyek egyikében egy *maturus* férfi, míg a másikban talán egy nő csontváza feküdt. A két sír anyaga már az ásatás alkalmával összekeveredhetett, ami a későbbiekben csak tovább romlott.

Mell.:²⁴ 1–2: A magasabban fekvő 5a sír leírásánál szerepel, a derék vonalában, attól jobbra és balra elhelyezkedő egy-egy *kengyel*. A gyűjteményben a sírhoz tartozó kovácsoltvas kengyeltöredékekből egy körte formájú, trapéz alakú füllel ellátott kengyelpár rekonstruálható, amelyek szárainak metszete lapított téglalap alakú, széles, lapos talpalójuk közepén és kívül bordával tagolt (9. kép 1–2). Mag.: 15,6 cm, belmag.: 10,5–10,8 cm, legnagyobb sz.: 12,2 és 12,8 cm, legnagyobb belsz.: 10,5–10,7 cm, szár sz.: 1,1–1,5 cm, v.: 0,6 cm, talp sz.: 3–3,2 cm, v.: 0,5–0,9 cm (MFM ltsz.: 53.43.31. és 53.43.34.). 3: Az előbbi leletekhez kapcsolódóan a sírról készült rövid jegyzet zablatöredékeket is említ. A kérdéses *töredékek* valószínűleg az 53.43.34. számon kerültek leltározásra, miután a leltárkönyvi feljegyzés

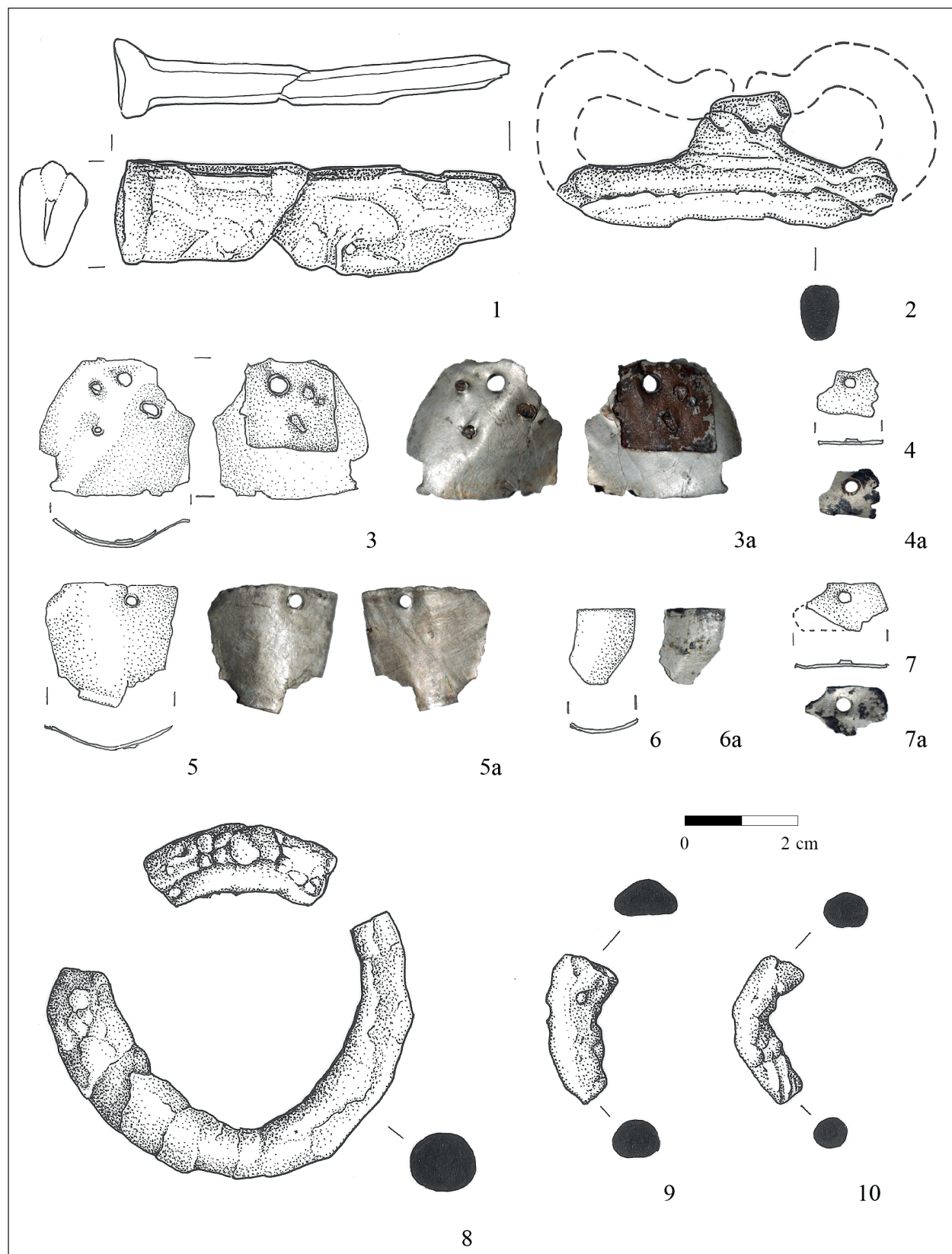
²⁰ A revíziós pecsétek alapján 1987-ben még megvoltak a kengyelek.

²¹ Érdekes ugyanakkor, hogy pont a magasabban fekvő, 5a jelű sír csontvázából hiányzott a koponya és a felsőtest (törzs) teljes vázcsontja, ami alapján felmerülhet annak lehetősége is, hogy az alsó, 5b temetkezés megásásakor bolygatták meg az 5a sírt.

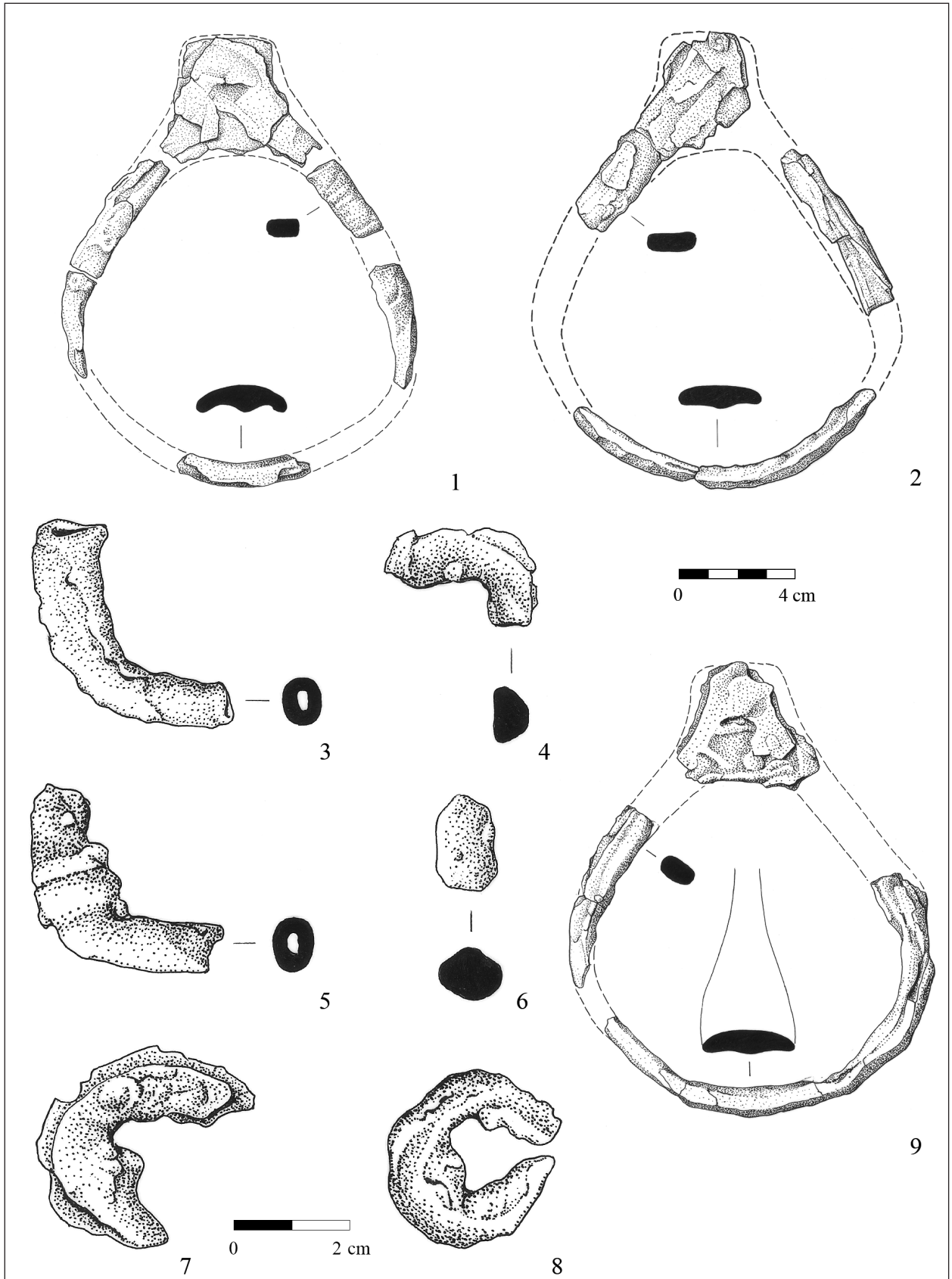
²² Kérdéses ugyanakkor, hogy a sírleírásban teljes csontvázként említett 5b vázcsontjai akkor hol lehetnek?

²³ Az adatnak ugyanakkor ellentmond az embertani megfigyelés, miután az 5a jelű sírként elkülönített, valószínűsíthetően női vázhoz tartozó csontmaradványok közül a jobb *ulna diaphysis* közepén fémtárgy okozta zöld elszíneződés figyelhető meg, ami a leletanyagban megtalálható egyik karperec síron belüli helyzetére utalhat.

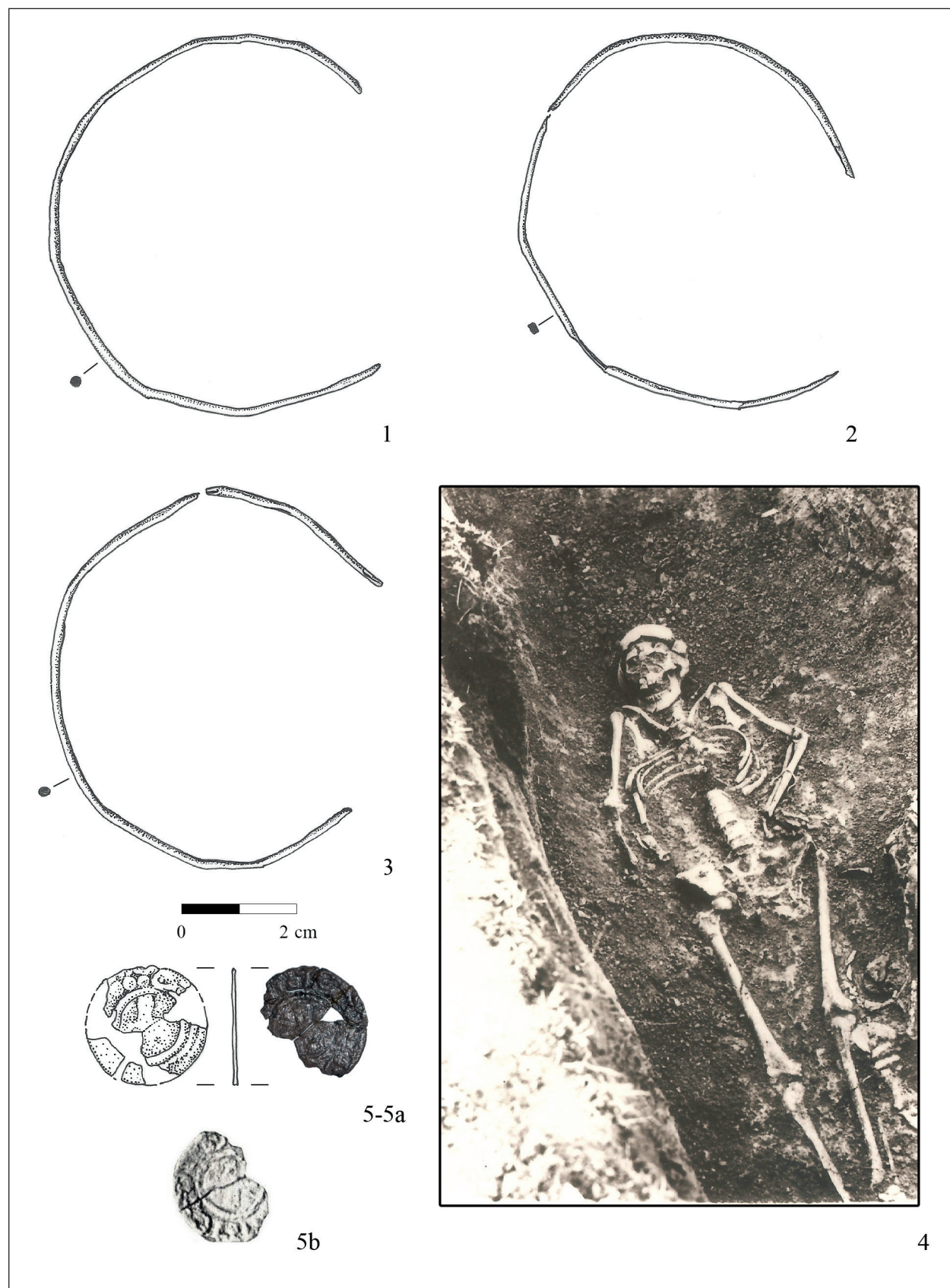
²⁴ A temetkezés leletanyagaként beletárolt tárgyai között található két fülesgomb, amelyek a sírról készült feljegyzésben nem szerepelnek. Valószínűsíthető, hogy ez utóbbiak eredetileg az 1. sírből kerültek elő és a leltározás során tévesen kerültek az 5a–b. sír anyagába. Leírásukat lásd fentebb az 1. sír 4/1–2. mellékleteknél.



8. kép. 1–10: 2. sír
 Fig. 8. 1–10: Grave 2



9. kép. 1–9: 5a–b sír
 Fig. 9. 1–9: Grave 5a–b



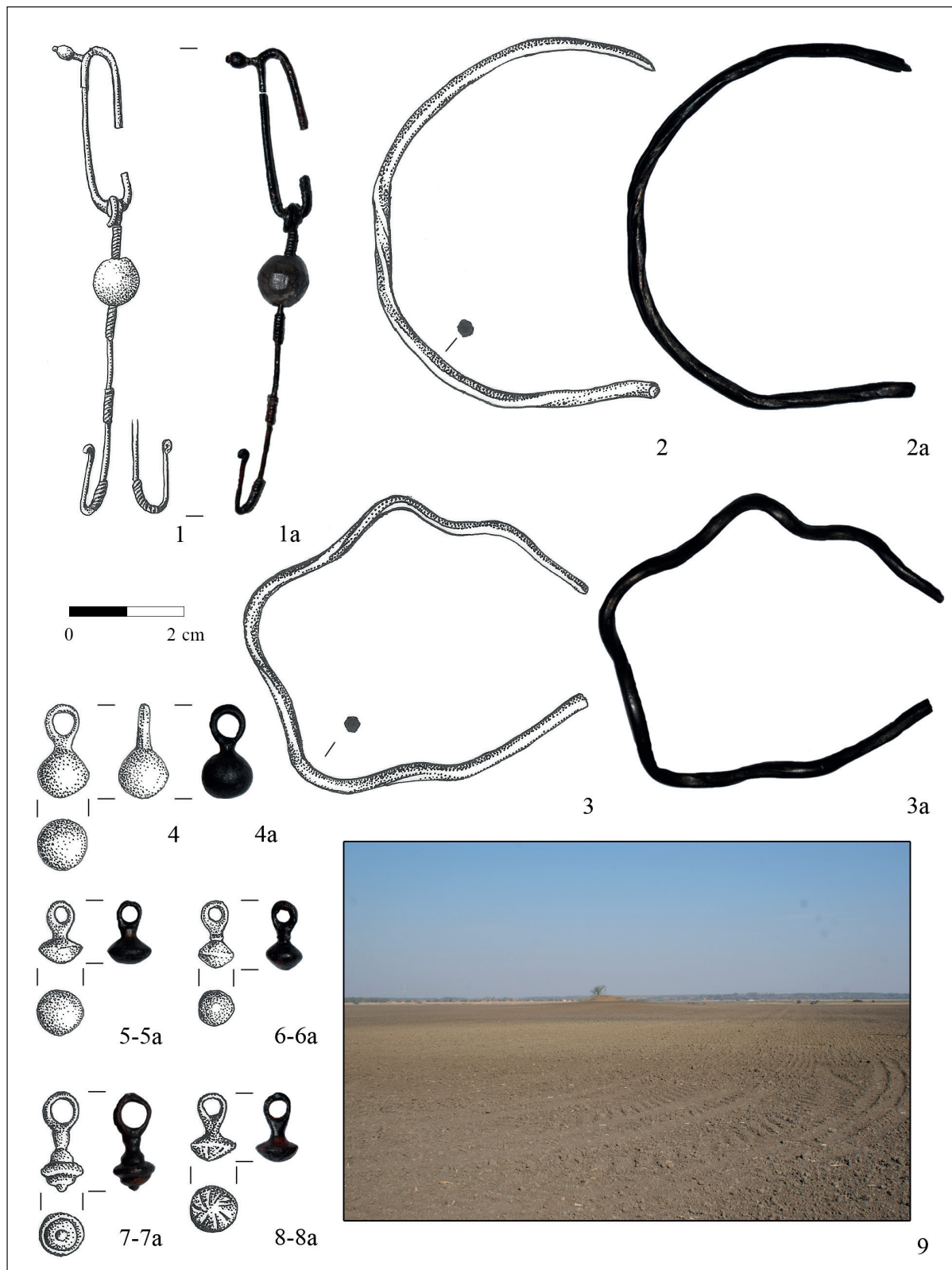
10. kép. 1–3: 5a–b sír; 4: A 10. sír fotója 1938-ból; 5: 10. sír érméje
 Fig. 10. 1–3: Grave 5a–b; 4: Photo of Grave 10 from 1938; 5: Coin of Grave 10

szerint „*vaskarika és egyéb kis vastöredékek*” tartoznak a leltárszámhoz. A leírásban megemlített vaskarika azonban jelenleg nem található a töredékek között, ott csak kengyelhez tartozó kisebb-nagyobb vasdarabok vannak (vö.: MFM ltsz.: 53.43.34.). A sírhoz beletárolt, a sírjegyzet alapján az 5b jelű sírból előkerült kengyeltöredékek között ugyanakkor több vastöredék is található, amelyek némelyikénél szintén felmerülhet a zablához való tartozás. A töredékek egy része azonban inkább nagyobb méretű csat (hevedercsat?) darabja (9. kép 3–8). A töredékek v.: 0,8–1,1 cm, a két kerek vastöredék átm.: 3,1–3,5 cm (MFM ltsz.: 53.43.98.). 4: A sírcédula alapján az alsó, 5b jelzésű sírből is került elő egy *kengyel*. A töredékekből egy körte formájú, trapéz alakú füllel ellátott, szárán lapított téglalap metszetű, ívelt, bordákkal tagolt talpalójú kengyel szerkeszthető ki (9. kép 9). Mag.: 15,6 cm, belmag.: 10,4 cm, legnagyobb sz.: 12,5 cm, legnagyobb belsz.: 10,6 cm, szár sz.: 1,2–1,5 cm, v.: 0,8 cm, talp sz.: 3,2 cm, v.: 0,9 cm (MFM ltsz.: 53.43.98.). 5–7: Szintén a kézzel írott feljegyzés szerint az 5b jelzésű sírban két *karperec* és egy *lábperec* került elő. A leletek között három ezüst alapú ötvözet alapanyagú, vékony drótszálból kialakított, kalapálással utólagosan megmunkált, kerek és szögletes átmetszetű, töredékes állapotú tárgy található meg (10. kép 1–3), amelyek azonosíthatók a sírcédula adatával. Átm.: 6,5–6,6 cm, hv.: 0,1–0,2 cm, s.: 2,40 g, 2,27 g és 2,53 g (MFM ltsz.: 53.43.32.).

10. sír (10. kép 4): T: Ny–K, m.: 90 cm, vh.: 161 cm. Háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, leletanyaga alapján női temetkezés. Koponyája enyhén a jobb oldalra billent. Jobb karcsontjai kinyújtott helyzetben, míg bal felkarja kissé kifelé, alkarja könyökben merőlegesen behajlítva feküdt. A csontváz bal oldalán, közvetlenül a lábcsonatok mellett helyezkedett el a részleges lovastemetkezés. A lókoponya a vázcsontoknál magasabban, a combcsont és a sírfal közötti részen, míg a ló egyik lábszárcsontja a pata alsó részével felfelé állva és a koponya irányába fordítva, a bal lábszárcsont mellett feküdt.

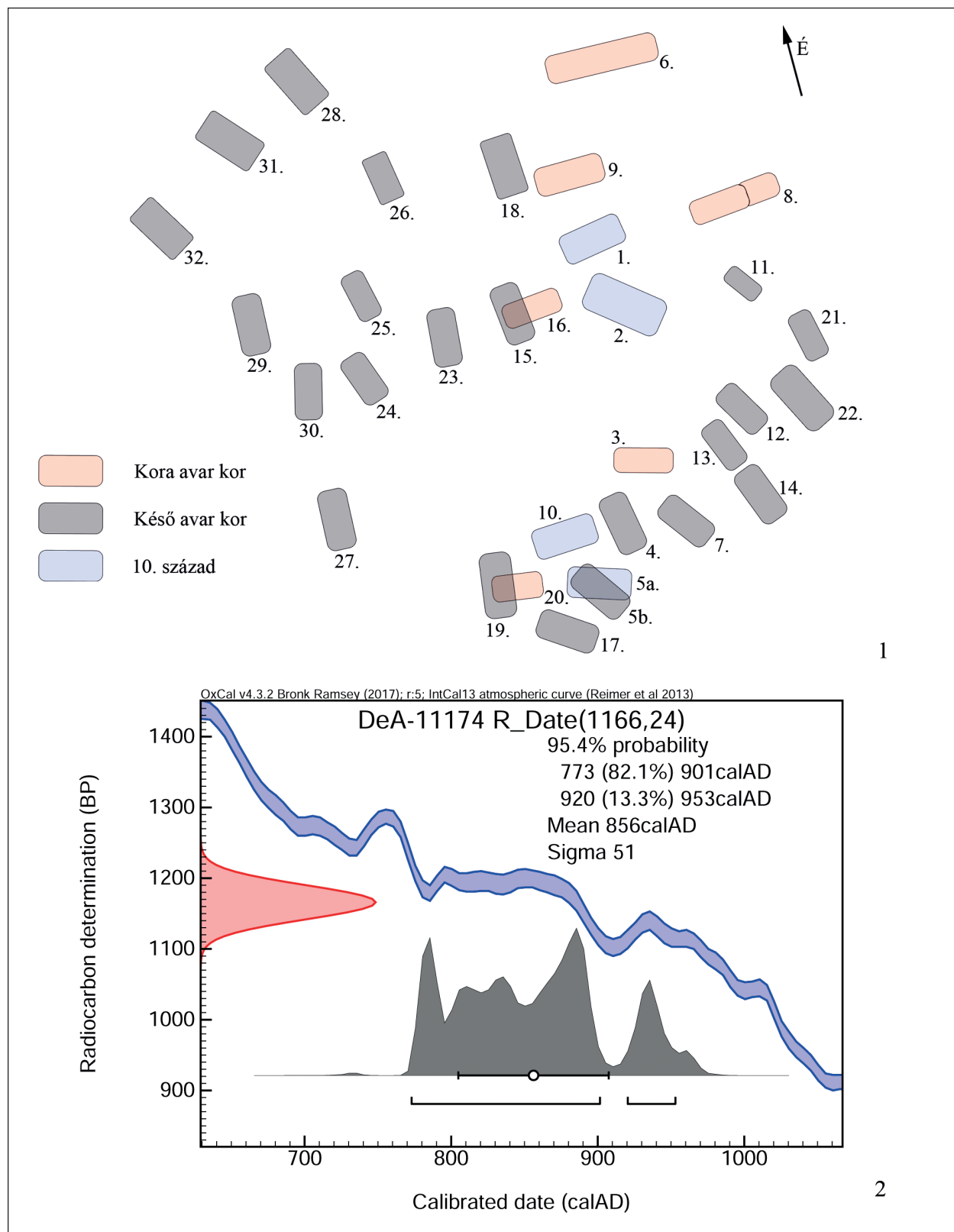
Mell.: 1: Csallány Dezső, a sírről készült, kézzel írott jegyzetében a koponya jobb oldalánál gomb alakú *csüngődísz*t említ, ami valószínűleg a koponya bal oldaláról előkerült gömbsorcsüngős fülbevaló párjának maradványa lehetett. 2: A koponya arcrészének jobb oldalán, a szemüreg alatti részen *ezüstérme* töredékei feküdtek. A sír leletanyagában megtalálható érme három nagyobb összeilleszthető és egy apró töredékből áll (10. kép 5). Átm.: 2 cm, ms.: 0,66 g (MFM ltsz.: 53.43.47.). 3: A koponya bal oldalán réz/ezüst alapú ötvözetből²⁵ kialakított *gömbsorcsüngős* fülbevaló feküdt. A kerek átmetszetű, hosszúkás huzalfülbevaló felső harmadában egy hurkot alakítottak ki, az alsó harmadában pedig egy másik hurkon keresztül kapcsolódik hozzá a kerek átmetszetű, vékony drótból kialakított csüngőrész. Utóbbi alja szintén hurokszerűen visszahajlított. A csüngőn eredetileg a drótra húzott három lemezgömb volt, amelyek közül csak egy maradt meg, közöttük vékony huzalból csavart távtartó-tekercek kerültek kialakításra (11. kép 1). H.: 8,2 cm, fülbevaló karika mag.: 3 cm, hv.: 0,15 cm, csüngőtag hv.: 0,1 cm, lemezgömb átm.: 0,8 cm, távtartó tekercek h.: 0,5 cm, ms.: 2,10 g (MFM ltsz.: 53.43.49.). 4–5: A leírás szerint a bal karon és a jobb lábon egy-egy *karika* volt. Mindkét tárgy réz alapú ötvözet alapanyagú, kerek átmetszetű (11. kép 2–3). A karcsonttól előkerült enyhén hullámos dróttárgy deformált állapotú, míg a lábcsonton fekvő szabályosabb karika drótja helyenként kissé megcsavart. A kerekdedebb darab átm.: 6,5 cm, hv.: 0,25 és 0,3 cm, s.: 5,56 g és 7,88 g (MFM ltsz.: 53.43.48.). 6–7: Csallány szűkszavú leírásában a lábcsonatok mellett előkerült lókoponya környezetében fekvő két kengyeltöredéket is említ. A sírhoz beletárolt anyagból hiányoznak, azonosításuk nem lehetséges. 8–9(?): A sírcédula ceruzával írt szövegének utolsó sora elmaszatolódott, aminek következtében az csak részben olvasható. Ezek szerint a derékon két további tárgy is előkerült. Miután a sírhoz beletárolt anyagban öt fülesgomb is található, valószínűsíthető, hogy ezek között kell keresnünk

²⁵ A tárgy jelenlegi barnás színe alapján inkább réz alapú ötvözetről lehet szó, de a pontos fémösszetétel meghatározására anyagvizsgálatra lenne szükség.



11. kép. 1–3: 10. sír; 4–8: Fülesgombok a temető sírjaiból (1. sír?, 10. sír); 9: Az egykori halomra utaló szabályos elszíneződés a szántásban

Fig. 11. 1–3: Grave 10; 4–8: Buttons from the graves of the cemetery (grave 1?, grave 10); 9: The regular discolouration in the ploughing, which indicating a former mound



12. kép. 1: A Deszk-Ambrus Endre földjén feltárt sírok rekonstruált temetőterképe; 2: A 10. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása

Fig. 12. 1: Reconstructed cemetery map of the graves excavated on the Deszk-Ambrus Endre földje; 2: Individual calibrated date for Grave 10

a kérdéses tárgyakat.²⁶ A fülesgombok szétválasztása, sírhoz kötése nem lehetséges, így azokat külön számozással jelöltem:

1: Ónbronzból öntött, gömbölyű formájú *fülesgomb* (11. kép 4). H.: 1,6 cm, átm.: 0,9 cm, s.: 3,20 g (MFM ltsz.: 53.43.50.). 2–3: Két, ónbronzból öntött, nyomottgömb (lencse) alakú, kisebb méretű *fülesgomb* (11. kép 5–6). H.: 1,2 és 1,1 cm,

átm.: 0,6 és 0,8 cm, s.: 0,97 g és 1,37 g (MFM ltsz.: 53.43.51.). 4: Ónbronzból öntött, tagolt fejű (gerezdelt) *fülesgomb* (11. kép 7). H.: 1,75 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 1,57 g (MFM ltsz.: 53.43.52.). 5: Ónbronzból öntött, nyomottgömb (lencse) alakú, kisebb méretű, fejrészen rovátkolt díszítésű *fülesgomb* (11. kép 8). H.: 1,2 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 1,14 g (MFM ltsz.: 53.43.53.).

A TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

A temető topográfiai helyzete

A Klárafalva közigazgatási területéhez tartozó lelőhely, az egykori Kukutyin majortól délkeletre, közvetlenül a vasútvonal északi oldalán, attól 20–25 méterre²⁷ helyezkedik el (1. kép). A hosszan elnyúló, ÉÉNy–DDK-i irányú, 79,5 méter tengerszint feletti magasságú dombhát északi részén több, szorosan egymást követő ovális alaprajzú kiemelkedés figyelhető meg. Ezek közül a 84 méteres magasságával a katonai felméréseken keresztel jelölt Hegyesi halom a legnagyobb, míg a tőle délkeletre fekvő kisebb kiemelkedések tengerszint feletti magassága 80–81 méter között váltakozik.²⁸ A legnagyobb domb kivételével Csallány Dezső mindegyik kiemelkedésen végzett ásatást.²⁹ Ezek közül, az egykoron Ambrus Endre földjére eső, a Deszk Sz temetőt magába foglaló kiemelkedés a legalacsonyabb, s amelyet az intenzív mezőgazdasági művelés mára már csaknem teljesen eltüntetett. A kisebb alapterületű domb egykori jelenlétére ma már a felszínen megfigyelhető, környezetétől sárga, sárgásbarna színével jól elkülönülő szabályos, kerek alaprajzú, nagyobb átmérőjű folt utal (11. kép 9). A megfigyel-

tek, valamint a lelőhelyek esetében használt névhasználat (halom) következtében felmerül a kérdés, hogy az egymást követő kiemelkedések, természetes képződmények, vagy esetleg ember alkotta mesterséges sírhalmok, amelybe másodlagosan temetkeztek bele az avar kori és magyar közösségek. Bár az egyes lelőhelyeken feltárt terület rétegtani viszonyait, pontos nagyságát, illetve azok kiemelkedéseken belüli helyzetét nem ismerjük, az épített sírhalmokra közvetlenül utaló, őskori temetkezés egyik lelőhelyről sem került elő. Ráadásul a térképi ábrázolások is inkább arra utalnak, hogy a környezetükből markánsan kiemelkedő ovális alaprajzú dombok természetes úton képződhettek.

Adatok a másodlagosan, sírhalom betöltésébe ácsott sírok kérdésköréhez

Az újabb ásatási megfigyeléseknek köszönhetően, a Kárpát-medence 10. századi temetkezési szokásai között legutóbb éppen a Maros folyó völgyének közvetlen szomszédságában, a Maros-torkolat nyugati oldalán merült fel a halmos-körárkos,³⁰ illetve a nem egykorú sírhalom betöltésébe beásott

²⁶ A meglévő tárgyak darabszáma a sírleírásban szereplő adatokhoz képest ugyanakkor többletet mutat, így joggal merül fel, hogy nem az összes tárgy tartozik a 10. sír leletanyagához. Bár ezt bizonyítani ma már nem tudjuk, de nagy az esélye, hogy a leltározás alkalmával keveredtek a 10. sír leleteihez az 1. sírből hiányzó „gombalakú bronzcsüngők” néven dokumentált tárgyak.

²⁷ Az ásatásról készült temetőtérkép felső részén található szöveg szerint a temető délkeleti széle és a vasúti töltés között 22 méter távolság van (vö. MFM Rég. Ad. 6-75).

²⁸ Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a legmagasabb kiemelkedés kivételével mindegyik domb teljes területe mezőgazdasági művelés alatt áll, ami alapján eredeti magasságuk az évtizedek alatt végzett szántás, talajjegyengetés és erózió következtében jelentős mértékben pusztulhatott.

²⁹ Az ásatási helyszíneket, a déli irányban haladva, a következő jelölésekkel látta el Csallány: a Hegyesi halom után következő, második domb a Deszk K, harmadik a Deszk L, negyedik a Deszk Sz (Ambrus Endre gyepeshalma), míg a vasúttól délre fekvő ötödik a Deszk T (Ördög András lehordott halma) temetőt foglalja magában (MFM Rég. Ad. 1137-86/1; 1138-86/1; 1139-86/66).

³⁰ Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom 100. sír (BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2002, 356–357; LÖRINCZY-TÜRK 2011, 430–431; BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2013, 34–35; TÜRK-LÖRINCZY 2015, 46), Szeged-Óthalom V. homokbánya (TÜRK-LÖRINCZY 2015, 46).

temetkezések megléte, kis esetszámban történő előfordulása.³¹ Utóbbiak alaposabb vizsgálatát igényli, hogy a Kárpátoktól keletre, a szubbotci leletcsoportként meghatározott korai magyarsághoz köthető régészeti leletkör temetkezési szokásainak egyik jellegzetességeként szerepel a másodlagosan, kurgán betöltésében történő temetkezés.³² Amennyiben a sírok helyének ilyen jellegű kiválasztását tudatosnak, az egykori temetkezési szokás részének tekintjük, felmerül, hogy a Kárpát-medencében előforduló hasonló esetek a Kárpátoktól keletre megfigyelt temetkezési szokás egyik keleti gyökerű elemeként jelenik meg.

Az ilyen lelőhelyek megítélését azonban jelentősen nehezíti, hogy a legtöbb esetben közvetett régészeti bizonyíték (a sírhalomhoz egyértelműen köthető temetkezés) nem áll rendelkezésünkre, aminek következtében sok esetben az sem dönthető el biztosan, hogy az adott kiemelkedés valóban épített sírhalom, vagy természetes úton képződött domb.³³ Az esetek döntő többségében csak a térképi ábrázolások és megnevezések,³⁴ valamint a helyszínen érzékelt domborzati viszonyok miatt jelenik meg a halom kifejezés egy-egy lelőhely esetében.

A Tiszától keletre, az általam vizsgált szűkebb régióban³⁵ számos ilyen honfoglaló és kora Árpád-kori temetőre találunk példát, miután a 19. század végén és a 20. század első felében, a térségben tevékenykedő szakemberek előszeretettel használták a kisebb-nagyobb kiemelkedésekre a halom, vagy a tumulus kifejezést.³⁶ A rendelkezésünkre álló kevés információ következtében a dombok sírhalomként történő meghatározását, ahol egyáltalán felmerül annak lehetősége, az esetek jelentős részében azonban egyelőre nem tudjuk igazolni.³⁷ Megvizsgálva a lelőhelyek topográfiai helyzetét több temetőnél sokkal valószínűbb, hogy a sírokat természetes képződményekbe, a környezetükből kisebb-nagyobb mértékben kiemelkedő, de viszonylag szabályos alaprajzot mutató dombokba ásták.³⁸ Óbesenyő-Bukovapuszta IV. halom esetében a 10. századi sírokat neolitikus telephalomba ásták,³⁹ de hasonló figyelhető meg Feketető/Crna Bara lelőhely esetében is.⁴⁰ A lelőhelyek egy részénél ugyanakkor vannak régészeti adataink, hogy a 10. századi, sőt még 11. századi temetkezéseket is őskori sírhalomba ástak.

Kiszombor E lelőhelyen már Móra 1930-as ásatásán, a kiemelkedés legmagasabb pontján álló tanyá-

³¹ Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013, 33–34), további példaként említve: Szeged-Székhalom (TÜRK–LŐRINCZY 2015, 46). A kutatás, elsősorban az Alföld területén már korábban is számolt ilyen esetekkel, amelynek okát a kevés természetes kiemelkedéssel magyarázta (TETTAMANTI 1975, 88).

³² KOMAR 2018, 96–97.

³³ TÜRK 2009, 89.

³⁴ Névvel ellátott (halom), vagy név nélküli szabályos, többnyire kerek, vagy enyhén ovális alaprajzú, kisebb kiemelkedések.

³⁵ A vizsgálat során a Maros alsó (Ópálostól a Tiszáig érő) szakaszának mindkét partján, egy szélesebb sávból jelenleg ismert honfoglaló és kora Árpád-kori temetkezéseket tartalmazó lelőhelyek topográfiai és régészeti megfigyeléseit tekintettem át.

³⁶ Kiváló példa erre Kislégghi Nagy Gyula, aki az általa megkutatott kiemelkedések döntő többségét halomnak írta, sőt a honfoglaló sírok kapcsán halmos lovastemetkezéseket említ (KISLÉGHY 1904, 417–418; KISLÉGHY 1907, 266–267).

³⁷ Pl.: Deszk E (Tucakovics Gy. halma) (VARGA 2020, 39); Deszk D (Özv. Simon Józsefné halma, a térképeken: Tanya Halom, Hármashalom, Határhalm megnevezésekkel); Kiszombor-Juhos (Juhos féle halom); Nagylak-Halom; Nagyösz-Kleine Hügel (KISLÉGHY 2010, 27; GÁLL 2013, 366–368); Óbesenyő-Bukovapuszta III. (KISLÉGHY 1904, 419–421; KISLÉGHY 2010, 79–86; GÁLL 2013, 70–72) és VIII. halom (KISLÉGHY 2010, 121–122; GÁLL 2013, 79–80); Óbesenyő-I. (KISLÉGHY 2010, 102–103; GÁLL 2013, 420–421) V. (KISLÉGHY 2010, 105–110; GÁLL 2013, 422–423) és VI. halom (KISLÉGHY 2010, 114–115; GÁLL 2013, 424–426); Tiszasziget-Petőfi utca (BÁLINT 1932, 257) lelőhely. Hasonló mondható el a közhiteles nyilvántartásban ismeretlen korú halomként nyilvántartott Szőreg-Kübekházi út IV. és Deszk-Kukutyin dülő lelőhelyek esetében is, ahol az utóbbi évek fém-detektoros vizsgálatai – a szántott rétegből jelentős mennyiségű fémanyag mellett emberi és lócsontok is előkerültek – honfoglaló és kora Árpád-kori sírok jelenlétére utalnak.

³⁸ Pl.: Deszk Sz (Ambrus Endre halma); Deszk T (Ördög András lehordott halma); Hódmezővásárhely-Hunyadi-halom (TÖRÖK 1935, 153–155); Pusztavizezsdia (Vízésd)-III-2. dülő (KISLÉGHY 2010, 62–63; GÁLL 2013, 437); Nagylak-Téglaégető (GÁLL 2013, 352); Nagyteremia (Mária-földe)-Stock Kristóf földje (GÁLL 2013, 376); Sajtény-Falu DK-i határa (GÁLL 2013, 439, 108–109. kép); Szerbcsanád-Görög keleti szerb hitközség földje (KISLÉGHY 2010, 138; GÁLL 2013, 474–475).

³⁹ KISLÉGHY 1907, 267–273; KISLÉGHY 2010, 87–95; GÁLL 2013, 73.

⁴⁰ ATB 2, 78, T. 41. 6–8.

épület közvetlen közelében előkerült egy őskori, zsugorított testhelyzetű sír (38. sír).⁴¹ 2003-ban, Langó Péter és Türk Attila hitelesítő ásatása során egy újabb, a sírban megfigyelt vörös okker alapján rézkorinak meghatározott temetkezés (20. objektum) került feltárára.⁴² Az adatok fényében tehát valószínűsíthető, hogy a rézkori sírok fölé a korszak temetkezési szokásainak megfelelően halmot emeltek, amelybe a későbbiekben ide temetkező avar és magyar közösségek is beletemetkeztek.

Hasonló, korábbi sírhalomba, másodlagosan beásott, 10. és 11. századi leletanyagot is tartalmazó temető került elő a Marostól északra található Földeák, Szárazéri-ugar IV. lelőhelyen is. Az ásatás kezdetén mindössze a katonai felméréseken szereplő ábrázolások és a helyszínen megfigyelt domborzati viszonyok alapján lehetett kisebb halmok meglétével számolni. A 2016. évi leletmentésünk alkalmával⁴³ azonban a Száraz-ér egykori medrét délről kísérő magaspárt keleti végén elhelyezkedő, nagyjából ke-rek alaprajzú kiemelkedés közepén és felső részének délkeleti területén két Jamnaja temetkezést tártunk fel.⁴⁴ Ez utóbbiak egyértelműen utaltak az őskorban emelt, a mezőgazdasági művelés következtében erősen lepusztult halom jelenlétére. Lényeges kiemelni, hogy a földéaki lelőhely esetében is a sírhalmot már eleve egy, a környezetéből markánsan kiemelkedő természetes dombhátra emelték. A későbbi temetke-

zések így a halom déli lejtője mellett,⁴⁵ a természetes kiemelkedés területére is kiterjedtek.

A Maros jobb partjáról, a földéaki lelőhely mellett, a mai Hódmezővásárhely határából is van adatunk őskori sírhalomba történő utólagos betemetkezésre. A Hódmezővásárhely-Gorzsa, Kis Pál tanya lelőhelyen Banner János gepida és kora Árpád-kori sírokat tárt fel, amelyek egy név nélküli szabályos halom keleti oldalában feküdtek. A kiemelkedés tetejét még korábban lehordta a tulajdonos, de elmondása szerint arról a részről is kerültek elő leletek.⁴⁶ A két korszak temetkezéseit tartalmazó kiemelkedés mesterséges halomként történő azonosítását már Banner János felvetette,⁴⁷ a halom geometriai közepén talált temetkezést (9. [12.] sír) azonban a 11. századi sírok közé sorolta.⁴⁸ A kérdéses sír kapcsán lejegyzett adatok ugyanakkor más korszakolást is lehetővé tesznek. Véleményem szerint a halom közepén, 190 cm mélységben(!) feltárt,⁴⁹ melléklet nélküli, rossz megtartású csontváz a halommal egykorú őskori temetkezés lehetett. Ezt a lehetőséget nem zárja ki a sírban megfigyelt korhadt famaradvány sem,⁵⁰ amelyet Banner koporsóként értelmezett.⁵¹ Összességében tehát megállapítható, hogy az őskorban emelt sírhalmot a germán korszak mellett a 11. században is temetőként használták.

A Földeákon megfigyeltekhez hasonlóan egy természetes kiemelkedésen kialakított mesterséges

⁴¹ A sírok helyzetét bemutató vázlatos temetőterkép (MFM Rég. Ad. 17-75) és a leltározatlan kéziratok hagyatékban található sírlap adata alapján.

⁴² LANGÓ–TÜRK 2004, 208, 38. j.

⁴³ A lelőhelyről előkerült 10–11. századi temető tervszerű kutatását Benedek Andrással közösen, az NKA Örökségvédelem Kollégiumának anyagi támogatásával végezzük.

⁴⁴ BENEDEK–VARGA 2016, 366–367; VARGA–BENEDEK 2017, 54.

⁴⁵ BENEDEK–VARGA 2018, 401.

⁴⁶ BANNER 1934, 253–254.

⁴⁷ A szabályos alaprajz mellett ezt elsősorban azzal indokolta, hogy a feltárt sírok megbolygatott, hordott földbe voltak beásva (BANNER 1934, 254).

⁴⁸ BANNER 1934, 266.

⁴⁹ Lényeges kiemelni, hogy a 11. századi temetkezések mélysége 20–115 cm között váltakozott, ami alól csak három sír volt kivétel (BANNER 1934, 270). A halom közepén fekvő 9. (12.) sír 190 cm-es mélysége mellett, a 6. (7.) sír esetében 160 cm, míg a 15. (12. sír) sírnál 164 cm sírmélységet ír Banner. Utóbbi két sír sem tartalmazott azonban olyan leletet, ami alapján egyértelműen a 11. századra keltezhetnénk, így véleményem szerint azok keltezése kérdéses.

⁵⁰ A Jamnaja sírok egyik jellegzetessége ugyanis a fával kibélelt sírgödör.

⁵¹ Véleményem szerint koporsós temetkezés csak a 11. századi síroknál volt megfigyelhető (BANNER 1934, 263, 269–270). Az előkerült leletanyag alapján azonban ez csak egy sír esetében ennyire nyilvánvaló (16. sír), ugyanis a legtöbb koporsónak említett temetkezés pontos datálása keltezhető leletanyag hiányában nem lehetséges. Érdekes kiemelni, hogy a koporsónak leírt hét temetkezés sírmélységében jelentős eltérések mutatkoznak. Véleményem szerint a sekélyebb sírok esetében valóban a kora Árpád-kori keltezés valószínűsíthető, de a 11. századi sírok között mélységükkel alaposan kilógó három temetkezés (6. [7.], 9. [12.] és 15. [12.] sír) esetében nem zárhatjuk ki a más korszakba történő keltezés lehetőségét sem (pl.: őskor, gepida, vagy esetleg későbbi recens betemetkezés).

halom meglétével számolhatunk a Marostól délre fekvő Kiszombor C (Nagyhalom) lelőhely esetében is. Bár a Móra Ferenc által két alkalommal is kutatott, majd Langó Péter és Türk Attila vezetésével hitelesített lelőhelyről nem ismerünk a halommal egykorú temetkezést,⁵² rendelkezésünkre áll egy fűrási jegyzőkönyv, ami alapján megállapítható a halom mesterséges kialakítására utaló rétegsor.⁵³ A mezőgazdasági műveléssel nem érintett Nagyhalom területén található honfoglaló sírok meglétére, és így a halomba történő utólagos beletemetkezésre utal a kurgán délnyugati negyedéből 2020-ban, a műszeres leletfelderítés során előkerült jelentős mennyiségű fém tárgy.⁵⁴

A témát illetően érdemes újra megvizsgálni Kisléghi Nagy Gyula 20. század elején végzett feltárásait is. Ezek közül az egyik legérdekesebb adatokkal az 1907-ben kutatott Óbesenyő-Bukovapuszta IX. halom bír.⁵⁵ A lelőhelyen feltárt 10. századi sírból előkerült rúdztábla vizsgálata során Petkes Zsolt felveti, hogy a sírban egy 10. század második felét követő időszakban Magyarországra került nomád harcos is fekdühetett.⁵⁶ E lehetőség egyik bizonyítéka, hogy a sírt őskori halomba ásták bele.⁵⁷ Gáll Erwin a kiemelkedés kapcsán azt írja, hogy új kutatásokra lenne szükség annak megállapítására, hogy a dombon húzódó őskori (neolit) település egyik rétegébe beleásott 10. századi sírt tartalmazó domb

hosszan tartó megtelepedés (tell) eredményeként jött létre (településhalom), vagy egyszerűen csak természetes kiemelkedés. Mindez azért érdekes, mivel Kisléghi Nagy Gyula archaeológiai naplójában több adat is utal a domb sírhalomként történő meghatározására. Ezt erősítik meg a feljegyzett rétegtani viszonyok, amely kapcsán maga Kisléghi is megjegyzi, hogy a halmot a neolit leleteket tartalmazó településréteg után hordták fel.⁵⁸ Legfontosabb érv azonban a „Hunka Mare” kurgán voltára a halom közepének alján,⁵⁹ a neolit rétegben talált temetkezés. Bár Kisléghi Nagy Gyula neolit csontváznak írja,⁶⁰ a csontváz tájolása (Ny–K), pozíciója (háton fekvő, lábak felhúzva, bal oldalukra dőlve) és lelete (okker) alapján a sír késő rézkori, kora bronzkori Jamnaja kultúrkörbe tartozik.

Az előbbiekhöz hasonlóan, egy másik lelőhelyen is felmerül a rendelkezésre álló adatok újraértelmezésének lehetősége. Kisléghi Nagy Gyula leírása szerint ugyanis az Óbesenyő-Bukovapuszta II. halom⁶¹ területén feltárt 2. sír a kisméretű halom közepére esett.⁶² A 100 cm mélységből, feldúlt állapotban, lelet nélkül előkerült temetkezést Gáll Erwin feltételelesen a 10. század első két harmadára keltezte, figyelmen kívül hagyva Kisléghi sírral kapcsolatos megjegyzéseit.⁶³ Az eredeti közlésben és az archaeológiai naplójában is azt írta, hogy a két sír csontanyagában különbség

⁵² Ennek oka az is, hogy a tényleges halom központi részén nem történt régészeti kutatás.

⁵³ MFM Rég. Ad. 790-81/1.

⁵⁴ A fém-detektoros vizsgálat mellett tervásatást is végeztünk a lelőhelyen, amely az NKA Örökségvédelmi Kollégiuma: „Kiszombor-C lelőhely feltárására” című pályázat (pályázati azonosító: 207134/364) és a Móra Ferenc Múzeum pénzügyi támogatásával valósult meg. A feltárásban a korábbi ásatók, Türk Attila és Langó Péter irányításával a PPKE BTK Régészettudományi Intézetének hallgatói, doktoranduszai segítettek. Munkájukat ezúton is köszönöm.

⁵⁵ Kisléghi Nagy Gyula archaeológiai naplójában „Hunka Mare” (KISLÉGHI 2010, 128), míg Petkes Zsolt Óbesenyő IX. halom néven (PETKES 2011, 233), Gáll Erwin pedig feldolgozásában Bukovapuszta IX. halomként említi a lelőhelyet (GÁLL 2013, 81–83).

⁵⁶ PETKES 2011, 237.

⁵⁷ PETKES 2011, 233, 237. Véleménye szerint így az S. A. Pletněva által a besenyő temetkezések ismertetőjegyeiként meghatározott hat követelményéből már kettő teljesült, míg a település elnevezése, valamint az írott forrásokban szereplő adatok tovább erősítik az elgondolást (PETKES 2011, 237).

⁵⁸ KISLÉGHI 2010, 131.

⁵⁹ A feltárással érintett, rajzon is rögzített a. jelzésű területen (KISLÉGHI 2010, 131).

⁶⁰ KISLÉGHI 2010, 131. Tévesen neolit (Körös-kultúra, Alföldi vonaldiszes kerámia kultúra, vagy Tiszai kultúra) kelteztést feltételez az archaeológiai napló kiadása alkalmával, Kisléghi őskori kutatásait összefoglaló tanulmány is (GÁLL–CIUBOTARIU 2010, 183–184).

⁶¹ A lelőhely megnevezése a szakirodalomban rendkívül szerteágazó: Kisléghi közlésében, valamint Hampel tanulmányában Pusztá-Bukova II. halom megjelöléssel került közlésre (KISLÉGHI 1904, 418; HAMPEL 1907, 129). Az 1962-es leletkataszter a II. III. és IV. halmokat egy lelőhelyként kezelve, Cenadul Mare / Nagycsanád-Pusztabukova (FÉK 1962, Nr. 144.), míg Bálint Csanád Nagycsanád-Bukova pusztá (BÁLINT 1991, Nr. 179.) néven szerepelteti. A lelőhelyet újra közlő Gáll Erwin Bukovapuszta II. halomként ismerteti (GÁLL 2013, 66–69). Révész László korábbi tanulmányában Nagyszentmiklós-Bukovapuszta 2. halom (RÉVÉSZ 2014, 440), majd Óbesenyő-Bukovapuszta II. halom (RÉVÉSZ 2016, 657) néven említi a lelőhelyet.

⁶² KISLÉGHI 1904, 419; KISLÉGHI 2010, 68–69.

⁶³ GÁLL 2013, 69.

mutatkozott (a másodjára előkerült maradványok elmeszesedettek voltak), ami alapján a 2. sírt régibbnek, a halommal egykorúnak vélte.⁶⁴ Amennyiben elfogadjuk Kisléghi Nagy Gyula megfigyelését és okfejtését a rablással/bolygatással kapcsolatban, úgy e lelőhely esetében is feltételezhetjük az egykori halom meglétét, amelybe a 10. század folyamán másodlagosan temetkeztek.

A rendelkezésre álló információk alapján Óbesenyő-Bukovapuszta V. halom is felvehető listánkba, miután Kisléghi feltételezhetően itt is feltárt egy őskori (Jamnaja) sírt. A homokkitermeléssel bolygatott, több korszak temetkezéseit tartalmazó halom középső részén, 1,5 méter mélységben került elő egy Ny–K-i tájolású, minden melléklet nélküli temetkezés. Lényeges, hogy az alsó végtagok a leírás szerint jobb felé erősen zsugorítva feküdtek, ami utal a késő rézkori, kora bronzkori halmos temetkezések jellegzetes fektetésére.⁶⁵ Így elmondható, hogy a lelőhelyen megmentett két 10. századi temetkezést⁶⁶ szintén őskori kurgán betöltésébe ásták.

Összességében tehát a Tiszától keletre, a Maros alsó, alföldi szakasza mentén található 10. századi és kora Árpád-kori temetők közül hét esetben rendelkezünk régészeti adatokkal, hogy a korszak temetkezéseit, vagy azok egy részét őskori kurgánok betöltésébe ásták. Kissé nehezíti az ilyen jellegű temetők megítélését, hogy főként a Marostól délre továbbra is magas azon lelőhelyek száma (13 lelőhely), amelyek esetében egyelőre nincs elegendő információ a kérdéskör pontos megválaszolására. Ennek ellenére, a korszak lelőhelyeinek topográfiai vizsgálatát követően, nem látom bizonyítottnak, hogy a másodlagosan, kurgán betöltésében történő temetkezés az egykori temetkezési rítus tudatosan megválasztott része lett volna. A térségben megtelepedők csakúgy, mint a Kárpát-medence más tájain élők, elsődlegesen a környezetből kiemel-

kedő, árvízmentes helyeket – köztük a mesterségesen emelt sírhalmokat – keresték. A Maros alsó szakaszán, de az Alföld nagy részén a természetföldrajzi viszonyoknak köszönhetően⁶⁷ nagyobb számban fordulnak elő olyan temetők, amelyeket a honfoglalásnál korábbi sír- vagy telephalmokba ástak.⁶⁸ Az Alföld szabályozások előtti folyóvölgyeiben ugyanis a megtelepedésre leginkább alkalmas helyek a legtöbb időszakban ugyanazok a szigetszerűen kiemelkedő kisebb-nagyobbombok, illetve az egykori vízfolyások, állóvizek körül húzódó dombhátak, vonulatok voltak. A fentebb részletezett Földeák, Szárazéri-ugar IV. lelőhely és Kiszombor C lelőhely is jó példa, hogy az őskori sírhalmot is eleve egy természetes kiemelkedésre emelték, amelybe aztán a magyarság ősei is belete-metkeztek. Ráadásul mindkét esetben adatolható, hogy a halom területén kívül a természetes dombhátra is kiterjedt a temető.

A 10. századi temető kiterjedése, kapcsolata az avar kori sírokkal

A feltárt temetkezések egymáshoz való viszonyát Csallány Dezső vázlatos temetőtérképe és a lelőhelyhez köthető néhány fényképfelvétel segítségével vizsgálhatjuk meg.⁶⁹ Sajnos a térkép hiányossága miatt⁷⁰ a sírok halmon belüli pontos elhelyezkedését nem ismerjük, s ennek következtében nincs lehetőség a temetőtérkép jelenleg használatos domborzati térképpel való összevetésére sem.

A rekonstruált temetőtérképen⁷¹ a honfoglaló sírok látszólag két, egymástól kisebb távolságra található csoportban, a feltárt sírok által jelzett terület képzeletbeli függőleges középtengelyétől keletre, a kora és késő avar kori sírokkal keveredve helyezkedtek el (12. kép 1). Érdeemes megjegyezni azonban – ami a térképre ránézve rögtön szembetűnik –, hogy a

⁶⁴ KISLÉGHI 1904, 419; KISLÉGHI 2010, 69.

⁶⁵ KISLÉGHI 2010, 100.

⁶⁶ KISLÉGHI 2010, 100–101; GÁLL 2013, 76–78.

⁶⁷ Nem pedig azért, mert az Alföld területén kevés volt a megfelelő kiemelkedés (vö. TETTAMANTI 1975, 88).

⁶⁸ Az egyes régiók közötti különbség érzékelhető pl. az Alföld keleti része és az Erdélyi-medence között. Amíg előbbi esetében előfordulnak őskori halmokba ástott sírok, illetve temetők, addig utóbbiban egyáltalán nem. Gáll Ervin az őskori kurgánba történő betemetkezést elsősorban gyakorlati okokkal magyarázza (GÁLL 2013, 639).

⁶⁹ A temetőtérképre vonatkozó dokumentáció: MFM Rég. Ad. 6-75; 7-75; 8-75. A fényképfelvételek száma: 2862–2865.

⁷⁰ Az adattárban fellelhető térképen a terület azonosítását egyértelműen biztosító viszonyítási pont nem került jelölésre.

⁷¹ A temetőtérkép rekonstrukcióját a MFM Rég. Ad. 6-75 számon őrzött térkép alapján készítettem el.

sírok között látható egy nagyobb üres terület, amelynek okáról semmilyen információ nem található a dokumentációban. Kézenfekvőnek tűnik e kérdéses területet a kisebb kiemelkedés tetejének tekinteni, ami következtében felmerül, hogy a természetes erózió mellett emberi beavatkozás is érte (lehordás), ami az itt található sírok pusztulását okozhatta. A fényképfelvételek tanúsága szerint ugyanakkor nem beszélhetünk a mai értelemben vett teljes felületnyitásról sem, így felmerül annak lehetősége is, hogy ez a rész esetleg feltáratlan maradt, ami alapján akár további sírok megléte is feltételezhető.

A feltárt temetkezések egymáshoz való viszonya kapcsán lényeges kiemelni a sírok közötti szuperpozíciót. A kutatásban időről időre ugyanis felmerült annak lehetősége,⁷² hogy a késő avar kori népesség továbbélésének meghatározásában kiemelkedő szerepe van a mindkét korszak temetkezéseit tartalmazó lelőhelyeknek.⁷³ Az Ambrus Endre földjén feltárt, temetkezési szokásban és leletanyagban jól elkülöníthető,⁷⁴ s így eltérő horizontra keltezhető sírok között több esetben is megfigyelhető a felülretegződés.⁷⁵ Markáns eltérés mutatkozik a sírok tájolásában is,⁷⁶ ami további bizonyíték, hogy a temetkezések helyszínének azonosságán túl semmilyen folyamatosság nem feltételezhető a különböző korszakok temetkezései között.

A sírokban nyugvók neme és életkora

A sírokról készült kéziratos jegyzet alapján a feltárt temetkezések antropológiai anyaga, vagy legalábbis annak egy része begyűjtésre került.⁷⁷ Az embertani leletek feldolgozása azonban nem történt meg.⁷⁸

A feltárt négy honfoglaló sír mindegyikében felnőtt korcsoporthoz tartozó csontváz feküdt. Az egy

maturus férfi (2. sír) és két női váz (1. és 10. sír) mellett az 5a–b. sírként dokumentált temetkezésben Marcsik Antónia vizsgálata alapján egy férfi és talán egy nő csontmaradványa keveredett össze. Az elemzés szerint a honfoglaló temetkezésben (5a) inkább a női váz feküldhetett, miután a csontmaradványok között található *maturus* férfi koponyatöredéke nagyon robosztus, erős mongolid jegyeket visel, amely elsődlegesen az avar korszakra jellemző.

A temető sírjainak adatai

A sírgödrök tájolásáról, alakjáról, kialakításának módjáról és méreteiről minimális információval rendelkezünk. Csallány Dezső feljegyzése szerint a honfoglaló sírok közül az 1, az 5a és 10. sír Ny–K tájolású, míg a 2. sír ÉNy–DK-i irányú volt.

A sírgödrök metrikus adatai közül mindössze a mélységadatok kerültek dokumentálásra. Ezek alapján legmélyebbre a lószerszámmal és fegyverrel eltemetett 2. sírban fekvő férfi csontvázát ásták. 105 cm-es sírmélysége az avar kori temetkezések mélységéhez közelített. A többi temetkezés sekélyebben, 80–90 cm mélységben helyezkedett el.

A sírba helyezés módja és a csontvázak helyzete

A 10. sír leletanyagaként került nyilvántartásba, az 53.43.96. leltári tételen három, kissé laposra elkalapált, mindkét végén merőlegesen behajló és elhegyesedő vaskapocs. A tárgy típus, ami az egykori koporsó különböző elemeinek összefogásában játszott szerepet, főként a késő avar korban gyakori lelet. A 10. sír leírásánál a kérdéses tárgyak nem szerepelnek, így azok sírhoz való kötése erősen kér-

⁷² SZALONTAI 1992, 330; KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 1996, 223–240; KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 2001, 120–122.

⁷³ Legutóbb Kovács László hívta fel a figyelmet a késő avar kori temetők területén feltárt 10–11. századi sírok (IIIb. típus) kevésbé közölt és értékelt Csongrád megyei lelőhelyeinek (pl. Deszk T, Kiszombor F, Kiszombor-Jakos [?], Szeged-Makkoserdő, Tápé) vizsgálatára (KOVÁCS 2013, 518).

⁷⁴ A három korszak határozott szétválasztására már Csallány Dezső felhívta a figyelmet (CSALLÁNY 1939, 134).

⁷⁵ A honfoglaló sírok esetében ezt jól szemlélteti mind a 2. sír, mind pedig az 5. sír kapcsolata a korábbi horizontok sírjaival.

⁷⁶ A lelőhelyen a kora avar kori sírok K–Ny-i tájolást a késő avar koriak az É–D-it, illetve ÉNy–DK-it követik, míg a 10. századi sírok többnyire Ny–K-i irányításúak.

⁷⁷ A honfoglaló sírok közül az 1. sír, míg az avar kori temetkezéseknél a 3, 17–18, 20–23, 30–31. sírok leírásánál került adatolásra, hogy a csontváz egésze, vagy jelentős része felszedésre került. A lelőhelyről begyűjtött embertani anyag jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének gyűjteményében található.

⁷⁸ A 10. századi sírok antropológiai anyagának megkeresését és vizsgálatát kérésre Marcsik Antónia végezte el. Munkáját, segítségét ezúton is köszönöm.

déses.⁷⁹ Ezt megerősíteni látszik, hogy a többi honfoglaló sír esetében sincs adat koporsó meglétére.

A csontvázak mindegyike hanyatt fektetve, nyújtott helyzetben feküdt a sírgödörben. A karcsontok az 1. sírban fekvő női csontváz esetében kinyújtott, míg a 2. sírban feltárt férfi esetében behajlított pozícióban helyezkedtek el.⁸⁰ A 10. sírból előkerült női csontváz-

nál ugyanakkor a kettő kombinációja figyelhető meg, miután a karcsontok a jobb oldalon kinyújtott helyzetben, a bal oldalon pedig könyökben merőlegesen meghajlítva feküdtek (10. kép 4). Az 5a sír bizonytalansága, illetve felsőtestének bolygatottsága következtében nem vizsgálható e tekintetben.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ÉS A LELETANYAG

Részleges lovas- és lószerszámos temetkezések

A rendelkezésre álló dokumentáció szerint a feltárt négy temetkezés közül egyben biztosan, míg egy további sírnál feltételeken adathozható a részleges lovastemetkezés megléte. A másik két sír esetében lócsontokról nincs, csak a lószerszámszatról (jelképes lovastemetkezés) van információnk.

A 10. sírban fekvő női csontváz lábcsonthoz és a sírfal között, a sírgödör északkeleti részében feküdt a lókoponya és a két kengyelvas. A sírjegyzetben szereplő adatokat némileg kiegészíthetjük a sírról készült fényképfelvételen látottakkal. A Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattárában, a régi, rendezetlen fényképfelvételek között megtalált és beazonosított képen ugyanis látszódik a csontváz bal oldalán, közvetlenül a lábcsonthoz mellett elhelyezkedő részleges lovastemetkezés néhány részlete (10. kép 4). A felvétel alapján a lókoponya a vázcsontoknál magasabban, a combcsont és a sírfal közötti részen feküdt, míg a ló egyik lábszárcsonthoz a bal lábszárcsont mellett, azzal párhuzamosan, patával az emberi koponya irányába került elő.

Jóval bizonytalanabb információnk van az 1. sír esetében említett állatcsontok kapcsán. Csallány Dezső leírása szerint a sírban fekvő csontváz felett, magasabb rétegben töredékes lócsontok heverték.

Ez akár szintén lehet az egykori részleges lovas-temetkezés maradványa, amit a temetést követően ástak rá a sírra. A csontok bolygatottsága, töredékes, hiányos állapota pedig magyarázható a sekélyebb mélység miatt bekövetkezett mezőgazdasági művelés okozta bolygatással. Miután azonban nem áll rendelkezésünkre a sírhoz kötött állatcsont anyaga, ami lehetővé tenné annak alapos vizsgálatát, illetve rajz és fotó sem született a temetkezésről, a bizonytalan információt óvatosan kell kezelnünk, főként miután a sírből lószerszámszat sem került elő.⁸¹

A jelképes lovastemetkezések közül a 2. sírban a lószerszámszat a *maturus* férfi lábcsonthoz végénél feküdt. Teljesen bizonytalan az 5. sírszámon dokumentált két, egymással szuperpozícióban fekvő, a rendelkezésre álló embertani anyag alapján eltérő korszakú sírban (a–b) megfigyelt lószerszámszat. A sírcédula leírása szerint a magasabban fekvő 5a jelű sír csontvázának derék vonalában, attól jobbra és balra is egy-egy kengyel került elő. A leletekhez kapcsolódóan a szövegben egy zablatöredék is említésre került. Ezt követően az alsó, 5b jelzésű sír leletei között, síron belüli helymeghatározás nélkül is szerepel egy kengyel.⁸²

A bizonytalan adatok ellenére elmondható, a lelőhelyen feltárt sírokban igen magas arányban

⁷⁹ Valószínűleg ez esetben is leletkeveredés történt.

⁸⁰ Utóbbiban mindkét kar hegyesszögben meghajlítva, kézfejek a mellkas csontjaira fektetve kerültek elő.

⁸¹ Persze a többnyire lócsontok mellől, vagy azok közeléből előkerült lószerszámszat is a bolygatás áldozatává válhatott.

⁸² A sír kapcsán elsőként is felmerül a két sír leletanyagának már a feltárás során történt összekeveredése, helytelen elkülönítése. Ezt erősíti, hogy a sírleírás alapján az 5b jelű temetkezés leleteként említett tárgyak (kar- és lábperec) az embertani megfigyelések szerint (patinanyom a női csontmaradványokon) valójában az 5a sír leletei voltak. A két síron belüli tárgykeveredésre utal továbbá, hogy az 5b sírhoz beletárolt kengyeltöredékek között feltételezhető az 5a sírnál említett zabla maradványa. Sőt, az előbbi erősen töredékes állapotú vastárgyak között olyan darabok is találhatók, amelyek a sírról készült leírásban sem szereplő tárgytipusokhoz tartoznak. Eleve a sír viszonylag pontatlan leírása is azt sejteti, hogy a két, egymással szuperpozícióban álló temetkezés feltárása alkalmával Csallány Dezső nem volt a helyszínen, azt csak utólagosan dokumentálta. Mindezen problémák ellenére továbbra is kérdéses, hogy amennyiben a teljes honfoglaló anyagot az 5a jelű sírhoz soroljuk miért került a temetkezésbe 3 kengyel? A kérdést a rendelkezésre álló adatok alapján megnyugtatóan nem tudjuk megválaszolni.

fordult elő a temetkezési rítus. Az ide temetkező közösség egyszerre alkalmazta mind a részleges, mind pedig a lószerszámos temetkezési formát.

A sírokból adatolt lószerszámszat vizsgálatát nagymértékben nehezíti, hogy több lelet hiányzik, illetve a sírokhoz beletárolt tárgyak is erősen hiányosak, töredékesek.

Legtöbb adatunk a kengyelekről van. A sírleírás, a leltárkönyvi meghatározás és a rendelkezésre álló tárgyi anyag alapján az előkerült 7 kengyel mindegyike szögletes (téglalap, vagy trapéz alakú) füllel ellátott, széles, lapos, középén és két szélső részén bordával tagolt talpalójú, körte alakú típus volt (9. kép 1–2, 9).

A sírleírásokban Csallány összesen 2 zablát (2. és 5a sír) említ, amelyeknek kisebb töredékei a leletanyagban is fellelhetők (8. kép 8–10; 9. kép 3–8), de valószínűleg a részleges lovastemetkezést és kengyelt is tartalmazó 10. sírban is megvolt.

A temető 2. sírjából nagyobb mennyiségben került elő kisebb méretű, téglalap alakú, a rövidebb oldalak mentén átlukasztott, vékony arany- és ezüstlemez (4–5. kép 5–22; 8. kép 3–7). Az aranylemezek közül tíz példány a láb végénél, közvetlenül a lószerszámszat körül helyezkedett el, de a sírban fekvő férfi lábfeje környezetéből is több arany és ezüstlemez került elő.⁸³ Bár a temetkezésről nincs rajzos, illetve fényképes dokumentáció – s így nem ismert a leletek egymáshoz való viszonya, azok némelyikének esetleges másodlagos helyzetben történő elmozdulása (pl. állatjárat okozta bolygatás) – a tárgyak kengyelek körüli koncentrációja alapján legvalószínűbb, hogy az egykori lószerszámszat díszeként kerültek sírba. A hitelesen feltárt, hasonló vereteket tartalmazó sírokban a tárgytipus megfigyelhető a lószerszámszat szíjazatán,⁸⁴ de néhány esetben felmerült a nyeregtakaróra felvarrt veretként való értelmezésük lehetősége is.⁸⁵

Említésre érdemes a nagyobb méretű ezüstalapú ötvözetből készített lemeztöredékek ívelt kialakítása (8. kép 3, 5). Az U alakban meghajlott lemezek ugyanis leggyakrabban az egykori nyeregkápát díszítették.⁸⁶ Talán a masszívabb tárgyra (pl. fára) történő rögzítéssel magyarázható az egyik ezüstlemez hátoldalán, közvetlenül az átlukasztásnál látható négyzet alakú, réz alapú ötvözetből készített, nittekel odafogott megerősítés is (8. kép 3).

A 10. sír érméjéről

A honfoglaló leletanyagot tartalmazó négy temetkezés közül egy esetben (10. sír) van adatunk sírba helyezett pénzmellékletéről. Csallány Dezső feljegyzése szerint a sírban fekvő női csontváz arckoponyájának jobb oldalán, a szemüreg alatti részen egy töredékes állapotú ezüstérme feküdt. A sírhoz beletárolt leletek között jelenleg az érme három nagyobb összeilleszthető darabja és egy apró töredéke található meg (10. kép 5). Az egymáshoz illeszthető töredékek alapján az ezüstérme mérete 2 cm körüli lehetett. Bár a pénz egy része hiányzik és a megmaradt rész is töredékes, semmi sem utal arra, hogy azt átlukasztották. A sírba így valószínűleg halotti obulusként került.⁸⁷

Huszár Lajos az ezüstpénzt II. (Kopasz) Károly király (840–877) érméjének határozta meg,⁸⁸ amely adatot a későbbi kutatás is ellenőrzés nélkül átvett.⁸⁹ A 10. sír így azon kevés honfoglaló temetkezések közé került, amelyben csak 9. századi érme fordult elő. Bár Kovács László a sír *terminus post quem* időpontját 911-től, az első forrásokban is adatolt, a mai Franciaország területét érintő kalandozástól datálta,⁹⁰ a kutatásban felmerült a temetkezés 9. századi földbekerülésének lehetősége is.⁹¹ Az újabb adatok fényében azonban nemhogy megkérdőjelezhető

⁸³ Pl. a jobb lábszárcsont külső oldaláról, a lábujjcsontnál, illetve a sarokcsontnál.

⁸⁴ Pl. Karos-Eperjesszőg (RÉVÉSZ 1996, 77).

⁸⁵ TÜRK-LÖRINCZY 2015, 86–87.

⁸⁶ Pl. Karos-Eperjesszőg II/45. (RÉVÉSZ 1996, 59. tábla) és II/52. (RÉVÉSZ 1996, 88. tábla), vagy a Szeged-Öthalom, V. homokbánya 187. sír (TÜRK-LÖRINCZY 2015, 112. kép).

⁸⁷ Sírban belüli helyzete alapján (szemüreg közelében) ugyanakkor nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a halotti szemfedő részeként került az elhunyt mellé. A feltárt kis közösségen belül a szokás alkalmazása valószínűsíthető a 2. számú sírban eltemetett *maturus* férfi esetében is (lásd trapéz alakú, furat nélküli aranylemezek).

⁸⁸ HUSZÁR 1954, 73–74.

⁸⁹ KOVÁCS 1989, 24: XXVa, XXVb; KOVÁCS 2011, 150.

⁹⁰ KOVÁCS 2011, 150.

⁹¹ TÜRK-LÖRINCZY 2015, 107–108.

a sírból előkerült ezüstpénz típusa, de még 9. századi volta is. A honfoglalás kori magyar sírokból előkerült frank és itáliai pénzek újbóli vizsgálata során ugyanis kiderült, hogy a korábbi meghatározások jelentős része téves.⁹² A néhány lelőhelyen előforduló II. (Kopasz) Károly király (840–877) érméjének azonosított ezüstpénzek többsége 10. századi érme.⁹³ Ezt tökéletesen igazolni látszik a Nemzeti Múzeum adattári feljegyzései között megtalált dokumentum is, amely szerint 1941-ben, a sírból előkerült rendkívül töredékes, rossz megtartású érmet Csallány Dezső összeragasztotta, lerajzolta, majd elküldte meghatározásra. Huszár Lajos válaszelevelében azt írta, hogy az érme pontos meghatározását másodjára sem sikerült megállapítania, miután a 10–11. században meglehetősen egységes típusú pénzeket vertek nyugaton, ami következtében a töredéken látható egy-két betű nem elégséges a meghatározáshoz, ráadásul maga az éremkép sem vehető ki jól. Huszár Lajos véleménye szerint a kérdéses érme francia denár lehet, vagy esetleg valamelyik Ottó német császár verete.⁹⁴ Ezen adatok fényében kérdésessé válik későbbi meghatározása, s így az erősen töredékes, hiányos állapotú és kopott felületű érme pontos korszakolása (9. vagy 10. század?).

Halotti ruha és szemfedő

A 2. sírban fekvő férfi vázcsontjain, valamint részben a csontok alatt, illetve a csontok környezetében több vékony, különböző alakú díszítetlen aranylemez került elő. Ezek közül talán legegyszerűbb dolgunk a négy keskeny, szalagszerű lemez szerepének meghatározása (4–5. kép 1–4). Síron belüli helyzetük alapján ugyanis e keskeny lemezeket a halotti

ruhára varrt díszítménynek tekinthetjük.⁹⁵ A szerves anyagra történő rögzítésére utal, hogy két példány mindkét végén egy-egy, míg a másik két lemez teljes hosszában, egymástól nagyjából azonos távolságra alakítottak ki rajtuk lyukakat.

Jóval nehezebb megítélni azon kisebb méretű, téglalap alakú, rövidebb oldalak mentén átlukasztott, vékony aranylemezek funkcióját, amelyek bár teljesen megegyeznek a lószerszámzatot díszítő darabokkal, de azoktól kissé távolabb, a jobb lábszár külső oldalán, a lábujjánál, illetve a saroknál kerültek elő. Miután a sírleírásból nem derül ki, hogy a leletek eredeti helyzetben, vagy másodlagos pozícióban voltak, így elviekben felmerülhet a tárgyak ruházaton, pontosabban a lábbelin (csizmán?) történő alkalmazása is.⁹⁶ Párhuzamként a Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom 100. sírja említhető, amelyben a férfi csontváz lábcsonthoz, kevéssel a bokák feletti részen átlukasztott érmék kerültek elő.⁹⁷

Kissé bizonytalan a lemezek között található két nagyobb méretű, trapéz alakú, átfúratlan példány (4–5. kép 23–24) funkciója is, miután a síron belüli pontos helyzetük nem ismert.⁹⁸ A többi lemeztől méretben elkülönülő tárgyak kis darabszáma, a felvarráshoz szükséges furatok hiánya és nem utolsósorban a dokumentált, sírban megfigyelt analóg darabok⁹⁹ alapján azonban legnagyobb valószínűséggel a halotti szemfedő dísz lehetett.

A fej ékszerei

A temető feltárt sírjai közül mindössze egy esetben van adatunk egyszerű karikaékszer meglétére. Csallány Dezső leírása szerint a 2. sírban fekvő férfi koponyájának két oldalán, közvetlenül az állkapocs

⁹² COUPLAND–GIANAZZA 2015, 301.

⁹³ COUPLAND–GIANAZZA 2015, 302–303.

⁹⁴ MNM Rég. Ad. 111.D.II.

⁹⁵ A ruházat ujj-, illetve lábszár részére kerülhettek a vékony lemezek. A deszki esetben kérdéses azonban, hogy a medencéről előkerült példány *in situ* helyzetben volt-e, vagy esetleg kimozdult eredeti helyzetéből. A tárgytypus kutatástörténetét, sírokon belül betöltött szerepét legutóbb Kovács László tekintette át, felgyűjtve a tárgyakat tartalmazó sírok lelőhelyinek listáját is (KOVÁCS 2019, 442–452). Utóbbiból azonban kimaradt a deszki lelőhely annak ellenére, hogy a kérdéses tárgyak már közlésre kerültek (KÜRTI 2003, 5–6. kép).

⁹⁶ Hangsúlyoznám, hogy a kérdéses aranylemez lábbelin történő alkalmazása pusztán feltételezés, bizonyítani a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetséges.

⁹⁷ BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2002, 364–365; TÜRK–LÖRINCZY 2015, 59.

⁹⁸ Csak valószínűsíteni lehet, hogy a sírleírásban a mellkas jobb oldaláról adatolt aranylemez talán az egyik példány lehetett.

⁹⁹ KÜRTI 2003, 233.

mögötti részeken egy-egy aranyból készült karika került elő. A tárgyak nincsenek meg,¹⁰⁰ illetve fotó és rajz sem készült róluk, így ma már azok nem vizsgálhatók. Összességében azonban valószínűsíthető, hogy mindkét fülkarika egyszerű, kerek átmetsetű, nyitott végű karika lehetett. A tárgytypus a korszak temetkezéseinek egyik legáltalánosabbnak mondható lelete, amelyeket feltehetőleg a fül vagy a varkocsok díszeként hordtak. A 2. sírban talált példányok érdekességét alapanyaguk jelentik, miután azok leggyakrabban ezüst- és réz alapú ötvözetből készültek.¹⁰¹

Fülbevalót egy női temetkezés tartalmazott. A 10. sírban fekvő nő koponyájának bal oldalán egy valószínűleg réz (esetleg rosszezüst) alapú ötvözetből kialakított gömbsorcsüngős fülbevaló került elő. A hosszúkás ékszer csüngőrészét eredetileg a drótra húzott három lemezgömb díszítette, melyek közül csak egy maradt meg (*11. kép 1*). A sírokban a fülbevaló általában párosával fordult elő, így valószínűsíthető, hogy a koponya jobb oldalánál dokumentált gomb alakú csüngődísz e másik példányhoz tartozhatott.¹⁰² A tárgytypus lelőhelyeinek felgyűjtését és elemzését Révész László végezte el.¹⁰³ Munkájában a deszki példányt a leggyakrabban előforduló B. típusba sorolta.

Ékszerek a kar- és lábsontokon

Az 5. síron belül, valószínűleg az „a” jelzésű sírból három ezüst alapú ötvözet alapanyagú, kalapálással utólagosan megmunkált, kerek és szögletes átmetsetű, vékony drótékszer került elő (*10. kép 1–3*). Hasonló, de réz alapú ötvözetből készített, helyenként kissé megcsavart drótékszerek voltak a 10. sírban fekvő női csontváz leletei között is (*11. kép 2–3*). A tárgyak síron belüli pontos helyzetére az 5. sír

esetében a megmaradt emberi vázcsontok, míg a 10. sírnál a rendelkezésre álló fényképfelvétel ad információt. Előbbinél ugyanis a jobb singcsont középső részén fémtárgy okozta zöld elszíneződés figyelhető meg, utóbbin pedig jól látható, hogy az egyik ilyen tárgy a bal alkarcsont középső részén feküdt (*10. kép 4*). Bár a sírjegyzet kar- és lábpereceknek említi a tárgyakat, azok az egykori ruházat bő szárainak összefogását is biztosíthatták. Ez utóbbit erősíti helyzetük mellett a rendkívül egyszerű kialakításuk, díszítelenségük. A ruházaton való alkalmazásuk kapcsán – főként az 5a sírból előkerült vékony, töredezett állapotú tárgyak alapján – felmerül, hogy azok nem a mindennapi viselet részei, hanem csak a sír számára készült darabok. Drótékszerekről lévén szó a ruhára nem volt szükséges felvarrni, hajlíthatóságuknak köszönhetően egyszerűen csak a megfelelő méretben szorították vele össze az elhunyt ruházatának kar- és lábujj részeit.

A 10. sírból előkerült drótékszerek egyike kapcsán röviden érdemes megvizsgálni a kutatásban hullámosra hajlított huzalkarperec néven meghatározott tárgytypust. A sodrott karpereceken belül elkülönített formát elsőként Szabó János Győző említette,¹⁰⁴ majd a tárgytypus lelőhelyeit Révész László gyűjtötte össze.¹⁰⁵ Ezt követően a 10–11. századi huzal- és sodrott karperecek vizsgálata során Langó Péter is kitért a hullámosra hajlított karperecek kérdéskörének vizsgálatára.¹⁰⁶ Az egyszerű kivitelű tárgytypus használatát a kutatás egyöntetűen a 10. század első felére keltezte¹⁰⁷ és a törzsi-nemzetségi arisztokrácia vagyonosabb tagjainak emlékanyagához sorolta.¹⁰⁸ A tárgyak kar- és lábperec (ékszer) funkciója mellett felmerült ruhadíszként való alkalmazásuk is.¹⁰⁹

A korábbi munkákban felsorolt lelőhelyek tárgyainak áttekintését követően ugyanakkor megállapítható, hogy a honfoglaló anyagban meglehetősen

¹⁰⁰ Már a lelőhely leleteinek 1953-ban történő leltározásakor sincs említve, illetve az aranyleltárban sem találtam adatot róluk.

¹⁰¹ A vizsgált térségből, illetve annak közvetlen környezetéből a deszki mellett mindössze Algyő-258 kútkörzet 18, 25. és 92. (KÜRTI 1980, 325), valamint Ópusztaszer-Kiszner tanya 1. (VÁLYI 1994, 387) és Kunágota 1. és 2. (MÓRA 1926, 127, 130) sírjában fordult elő aranyból készült karikaékszer.

¹⁰² A leletanyagban ez utóbbinak nincs nyoma.

¹⁰³ RÉVÉSZ 1988, 141–159.

¹⁰⁴ SZABÓ 1980, 64.

¹⁰⁵ RÉVÉSZ 1996, 91.

¹⁰⁶ LANGÓ 2000, 41–42. A tárgytypus lelőhelyei között ő említi elsőként a deszki 10. sírt.

¹⁰⁷ SZABÓ 1980, 64; RÉVÉSZ 1996, 91; RÉVÉSZ 2008, 211, 415; LANGÓ 2000, 41–42.

¹⁰⁸ RÉVÉSZ 1996, 91; RÉVÉSZ 2008, 211, 415.

¹⁰⁹ LANGÓ 2000, 42.

ritka lelet kis esetszáma tovább csökkenthető. A hullámosra hajlított karperecek lelőhelyeinek listájából a Karos-Eperjesszög II. temető 52. sírja¹¹⁰ mellett véleményem szerint törölni kell a Kunágota 4. sírt is. Móra közlésében ugyanis jól látható, hogy a kisebb-nagyobb méretű töredékek eredetileg egy sodrott/csavart tárgy részei lehettek.¹¹¹ Összességében tehát hat lelőhely nyolc temetkezéséből került elő ilyen hullámos dróttárgy, amelyek között találunk viszonylag szabályos kialakításúakat,¹¹² gyengébb kivitelű példányokat,¹¹³ sőt deformált, hevenyészett kialakítású darabot is.¹¹⁴ Elgondolkodtató azonban a hullámosra hajlított karpereceknek tartott tárgyak technikai kivitele. A tárgyak készítésénél ugyanis nem arról volt szó, hogy egy drótot hajtogattak meg hullámosra, hanem egy több drótszálból sodrott, vagy az újabb terminológiával élve csavart karperecet szedtek szét. Így tehát a sírokban előforduló tárgyak egy korábbi sodrott/csavart tárgy szétszedésével „készültek”, ami alapján megkérdőjelezhető a külön típusként való elkülönítésük.¹¹⁵ Az ugyanakkor ma már nem állapítható meg, hogy milyen okból tették a tárgyakat ilyen formában a sírba.¹¹⁶

A viselet elemei

Az egykori ruházat fémveretekkel történő díszítésére utal az 1. sírban fekvő csontváz mellkasának jobb oldalán megfigyelt, közel függőleges helyzetben elhelyezkedő, három kerek veret. Az ezüst alapú ötvözet alapanyagú lemezből préselt tárgyak rendkívül rossz megtartásúak, a sírleírásban feljegyzett három darabból mindössze egy veret nagyobb töredéke és egy másik veret középrészének apró darabja maradt meg (2. kép 3–4). A veretek előlapját stilizált

növényi minta díszítette, amely eltér a térségben leggyakrabban előforduló hasonló veretek koncentrikus szerkezetű, gyöngykeretes díszítésétől. A tárgy típusa a legtöbb esetben kaftánra felvart ruhadíszként értelmezhető, ám ez a deszki sír esetében, részletes adatok hiányában csak valószínűsíthető.

A 2. sírban fekvő *maturus* férfi koponyája alól hátlapjukkal felfelé álló, ezüst alapú ötvözetből öntött kisméretű, kerek veretek kerültek elő (2. kép 6–9). A négy veret síron belüli helyzete alapján valószínűleg fejfedő (süveg?) díszítéséül szolgálhattak. Érdekes ugyanakkor, hogy a feltételezett fejfedőt vagy megfordítva tették a sírba, vagy annak csak a hátsó részét díszítették. A tárgyak erősebb anyagon (nemez, bőr) történő elhelyezésére utal a veretek hátoldalának közepén kialakított vastagabb nitt is.

Szintén a 2. sírban, a ruházat derékon történő összefogását, szorítását, valamint a fegyverzet és a fontosabb használati eszközök (vaskés, tűzcsiholó stb.) viseletét biztosította a fémveretekkel gazdagon díszített öv. A sírból két formai variációban előkerült, ezüst alapú ötvözetből kéregöntéssel készített, hátterükben aranyozott veretek (6–7. kép) síron belüli helyzete alapján valószínűsíthető, hogy az öv viseleti helyzetben, az egykori derék körül helyezkedett el. Csallány a veretek leírásánál azt is megjegyezte, hogy azok egymással csaknem összeérve, csúcsukkal a jobb kar irányában feküdtek. Bár rajz és fotó hiányában az öv szerkezete nem vizsgálható, illetve a veretek bőrvön történő elhelyezkedése sem ellenőrizhető, egyet kell értenünk Dienes István megállapításával, aki szerint a deszki sírban is csak a keskenyebb vereteket rögzítették hegyükkel oldalra fordított pozícióban.¹¹⁷ Ez a rész képezhet-

¹¹⁰ A sírból előkerült két tárgy egyike inkább egy sodrott karperec maradványára emlékeztet, míg a másik egy sima ezüstdrótnak tűnik (LANGÓ 2000, 42).

¹¹¹ MÓRA 1926, 7. kép 70.

¹¹² Dormánd-Hanyipusztai 1. sír (RÉVÉSZ 2008, 22. tábla 6–7) és 2. sír (RÉVÉSZ 2008, 23. tábla 10); Szered/Sered-Mácsai dombok I. temető (Sk) 15. sír (TOČIK 1968, XXXVIII. t. 1); Tímár-Béke TSz majorja I. temetőmaradvány 22. sír (KOVÁCS 1988, 9. kép 6).

¹¹³ Tiszaeszlár-Bashalom I. temető d (3.) sír (TÓTH 2014, 21. tábla 7–8) és f (17.) sír (TÓTH 2014, 21. tábla 3–4); Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 7. sír (TÓTH 2014, 36. tábla 6).

¹¹⁴ Deszk-Ambrus Endre földje 10. sír.

¹¹⁵ Ez magyarázná a 10. századi leletanyagban belüli rendkívül kis esetszámot is.

¹¹⁶ A tárgyak szándékos rongálása (rituális ok, pl. visszajáró halottól való félelem) mellett felmerülhet ez esetben is az eredeti tárgyat helyettesítő sérült darabok használata (funkcionális ok, azaz a tárgy funkciója fontosabb, mint kinézete), de több drótszálból összeállított tárgyakról lévén szó egyfajta tárgyi kapocs (emlék) is lehetett az elhunyt és élő között (ez esetben a sírba került dróttárgy többi része az élőknél maradt).

¹¹⁷ DIENES 1959, 153.

te ugyanis az öv végét, amely viseleti helyzetben lefelé lógott. A veretek nagy száma a bőrvön teljes fémszerelék készletének sírba helyezésére utal. Kérdéses azonban, hogy a veretekhez illő övcsat és szíjvég miért nem került elő. A más lelőhelyeknél is megfigyelt hasonló esetek miatt Dienes István ez esetben is az öv megcsönkítésével számolt.¹¹⁸

A ruházat kapcsán végül meg kell említeni a bronzból öntött, tömör fülesgombokat és az egymással összeilleszthető, két füles félgombot (2. kép 5; 11. kép 4–8). Előbbiek az 1. és 10. női sírokban, míg utóbbi az 1. sírból került elő. Bár a tárgytypus síron belüli pontos helyzetének hiányában viseletük ma már nem rekonstruálható, de egy részük minden bizonnyal a különböző ruházat zárását, felgombolását biztosította. Néhány gomb esetében ugyanakkor felmerül, hogy másodlagos felhasználásban, gyöngyökkel vegyítve nyakláncra fűzve kerültek a sírba.¹¹⁹

A 2. sír fegyvermellékletei

A feltárt négy sír közül az egyetlen férfi temetkezés fegyvermellékletet is tartalmazott. A 2. sírban fekvő *maturus* férfi csontvázának jobb oldalán, a felkarcsont alsó részétől kiindulva, eredetileg tehát az övről lecsatolt helyzetben feküdt a szerves anyagból készült, vasmerevítéssel megerősített nyíltegez (3. kép 1–4). A tegezben egy csomóban összeroldódva helyezkedtek el a különböző típusú nyílhegyek, amelyek pontos száma azonban nem került dokumentálásra. A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében a sírhoz, két leltári tétel, összesen 7 db nyílcsúcs került beletárolásra (3. kép 5–7). Ezek többsége rövid vágóélű, deltoid alakú, míg egy esetben hosszúka levél alakú, enyhén a túske irányában szélesedő, hosszú vágó élű, egy másik esetben pedig kétágú (villás) típus.

Közvetlenül a tegez mellett, vagy arra ráhelyezve tették a sírba az íjat, amelyből csak az íj merevítését szolgáló különböző formájú és méretű agancslemezek maradtak meg (2. kép 10–15). Csallány Dezső feljegyzése szerint az agancslemezek legnagyobb távolsága 131 cm-t tett ki, miután

a markolatot borító lemez a felső íjkarvég lemezétől 64 cm-re, míg az alsó merevítéstől 67 cm-re feküdt.

A fegyverzet mellett a férfi használati eszközeinek sírba helyezésére is van adatunk. A tegezvasalatok között ugyanis egy vaskés pengérszének töredéke (8. kép 1) és egy lant alakú csiholó (8. kép 2) is megtalálható. A tárgyak valószínűleg a sírcédulán vasként szereplő, a csigolyacsontok bal oldaláról előkerült leletekkel azonosíthatóak.

A temető keltezése

A deszki lelőhelyen feltárt négy sír tökéletesen szemlélteti a korszak temetőinek keltezési nehézségeit, a datálás során alkalmazott különböző lehetőségek korlátait.

A sírokban megfigyelt temetkezési szokás (részleges és jelképes lovastemetkezés), valamint az előkerült leletanyag döntő többsége (nyitott karika, ruhaveretek, fülesgombok, fegyverzet, lószerszámzat) a keltezés finomítására, a korszakon belüli szűkebb periódus meghatározására – azok hosszabb használata következtében – nem alkalmas. Mindez annak ellenére is igaz, hogy a temető sírjaiban fellelhető olyan szokáselem (halotti szemfedő), illetve tárgytypus (gömborscsüngős fülbevaló), amelyeket őseink biztosan keletről hoztak magukkal az új hazába. Ezeket szem előtt tartva, kiegészítve a temető sírjainak leletösszetételével, összképével (kis sírszám, fémveretes öv ellenére szegényes kísérőleletek stb.) a régészeti anyagra épülő hagyományos keltezés alapján legnagyobb valószínűséggel a 10. század elejére, első felére keltezhetnénk a temetőt.

A sírokban talált tárgyak közül a datálás szempontjából kétségtelenül legfontosabb a 10. sír érmeje. Ahogy fentebb láthattuk a szakirodalomban igen korán meggyökeresedett az a meghatározás, hogy a női sírból II. (Kopasz) Károly király (840–877) ezüstpénze került elő. A 9. századi érme, mint legfőbb keltező lelet párosulva a régészeti tárgyak 10. századon belüli bizonytalan keltezésével – s így azok akár 10. század legelejére történő datálásával

¹¹⁸ DIENES 1959, 152.

¹¹⁹ Erre utal Csallány Dezső feljegyzése, miszerint az 1. sírban fekvő csontváz nyak tájékáról gomb alakú bronzcsüngők és gyöngyök kerültek elő.

– a kutatásban felmerült a temető egészen korai (első generációs) keltezésének lehetősége is.¹²⁰ Ezt a rendkívül korai keltezést látszott alátámasztani a Debrecenben, a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének Környezetanalitikai Laboratóriumában készített radiokarbon vizsgálat is (12. kép 2).¹²¹ A sír embertani anyagából vett minta ¹⁴C vizsgálata két sigma 2 értéket adott: az első (82,1%) 773–901 közötti, míg a második (13,3%) 920–953 közötti értéket eredményezett. Összességében tehát a sigma 2 érték (95,4%) egy 180 évet felölelő időintervallumban (773–953) valószínűsíti a sírban fekvő egyén elhalálását. Óvatosságra int ugyanakkor a kalibrációs görbén a 9. század végén látható meredek esésű szakasz, amelynek torzító hatását figyelembe kell venni. A sírból előkerült érme Huszár Lajos féle meghatározása szerint a 840 előtti 67 év egyértelműen kizárható, de a történeti háttér ismeretében a megmaradt periódus is tovább szűkíthető. Az írott források szerint ugyanis csak 862-ben jelentek meg elsőként a Kárpát-medence területén a magyarok. A tényleges honfoglalásig ugyanakkor nincs egyértelmű adatunk a konkrét megtelepedésre csak katonai akciókra. Ez utóbbi azért lényeges mert az érmet tartalmazó sírban fegyvertelen, női csontváz feküdt, sőt a kis sírszámú temető feltárt négy sírjából háromban volt nő. Ezt figyelembe véve mind a kérdéses temetkezés, mind pedig a temető többi sírjának 895 előtti földbe kerülésére meglehetősen csekély az esély. E logika mentén a sigma 2 érték első adata 6 évre (895–901) szűkíthető.

Az érme újabb vizsgálata során azonban kiderült, hogy korábbi meghatározása téves és valószínűleg a 10. században készítették, amit az adattári dokumentumok is megerősíteni látszanak. Nehezíti a helyzetet, hogy az ezüstpénz jelenlegi hiányos,

töredékes és rossz állapotának¹²² köszönhetően a numizmatikai módszerekkel történő pontos meghatározására ma már elég kicsi az esély. Az érme anyagösszetétele ugyanakkor vizsgálatra került,¹²³ illetve továbbra is vizsgálható, ami alapján összevethető lehetne más lelőhelyről előkerült francia érme anyagösszetételével. A vizsgálatok segítségével esetleg közelebb kerülhetnénk az éremtípus meghatározásához, s így a pontosabb keltezéshez. Az azonban az eddigiekből is egyértelműen megállapítható, hogy a sír 9. századi földbe kerülése kizárható, a temetés a 10. században történt.

A temető 10. századon belüli pontosabb keltezéséhez nyújt jó támpontot a 2. sír arany és ezüstlemezről kivágott, különböző funkcióval sírba helyezett tárgyainak térségen belüli, érmével is keltezett párhuzamainak áttekintése. A Móra Ferenc által feltárt kunágotai temető 1. és 2. sírja is tartalmazott a deszkihez hasonló hosszúkás, átfűrt aranylemezeket, illetve kisebb méretű, a rövidebb oldalak mentén átlukasztott lemezeket. Az 1. sírban I. Romanos Lakapenos & VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos & Konstantinos & Stephanos császár (924–944) valószínűleg 931–944 között kibocsátott ezüstpénze/*miliaresion*ja került elő,¹²⁴ ami következtében a sírt a 10. század középső harmadánál (*terminus post quem* 931) korábbra nem keltezhetjük. Szeged-Öthalom, V. homokbánya 187. sírja szintén tartalmazott ezüst és aranylemezeket. A temetkezésből előkerült öt itáliai érme¹²⁵ jelenléte alapján ez esetben a temetés már a 10. század első harmadának második felében (*terminus post quem* 915) is megtörténhetett.

Összességében tehát a hagyományos régészeti keltezés segítségével a deszki temető legnagyobb valószínűséggel a 10. század középső harmadában létesült, amit megerősíteni látszik a 10. sírből elő-

¹²⁰ Első generációs sírok között említi: MESTERHÁZY 1990, 17. kép. A 10. sír 9. századi földbekerülésének lehetősége: TÜRK-LŐRINCZY 2015, 107–108.

¹²¹ A ¹⁴C vizsgálat „A magyar honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti kapcsolatrendszere a magyar őstörténet fényében. Régészeti adatbázis és archaeometriai kutatások” című OTKA program keretén belül valósult meg. A 10. sír radiokarbon (laborkód: DeA-11174) adatainak felhasználását és közlését ezúton is köszönöm Türk Attilának.

¹²² Felülete erősen kopott, az éremkép nem kivehető.

¹²³ CSÉDREKI ET AL. 2015, 1. táblázat 60.

¹²⁴ KOVÁCS 2011, 160.

¹²⁵ Egy-egy I. Berengar rex (888–915) milánói és velencei(?) verete mellett előkerült egy I. Berengar imperator (915–924) páviai, valamint két milánóban készített verete (COUPLAND–GIANAZZA 2015, 310, 4. táblázat).

került érme is.¹²⁶ Bár ez az időintervallum szerepel a radiokarbon vizsgálat eredményében is (sigma 2 második érték: 920–953) azonban a mérés sokkal nagyobb valószínűségét adta (82,1%) a temetkezés korábbi földbe kerülésének. Az adatok összevetését követően így megállapítható, hogy jelen esetben a ¹⁴C vizsgálat kevésbé volt alkalmas a sír pontosabb keltezésére.¹²⁷

IRODALOM

- ATB 2.: Trifunović, S. (ed.): *Arheološka topografija Banata 2. Opštine Coka*. Novi Sad 2016.
- BÁLINT 1932: Bálint A.: Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton (Gräber aus der Landnahmezeit zu Ószentiván und Bánkút). *Dolgozatok* 8 (1932) 256–265.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Studia Archaeologia 11. Budapest 1991.
- BANNER 1934: Banner J.: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében (Ausgrabungen in den Grenzteilen Batida und Gorzsa von Hódmezővásárhely). *Dolgozatok* 9–10 (1933–1934) 251–271.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról (Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 351–402.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldaláról. Régészeti adatok egy szaltovói párhuzamú tárgytypus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz (A unique find with Saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 25–68.
- BENEDEK–VARGA 2016: Benedek A. – Varga S.: Földeák, Szárazéri-ugar IV. lelőhely. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* úf. 3 (2016) 366–367.
- BENEDEK–VARGA 2018: Benedek A. – Varga S.: Földeák, Szárazéri-ugar IV. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* úf. 4 (2017) 400–401.
- COUPLAND–GIANAZZA 2015: Coupland, S – Gianazza, L.: The context of the Szeged-Öthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards (A Szeged-Öthalmi temető érméi: összefüggések a honfoglaló magyar sírokban és más európai leletekben előkerült Karoling pénzek között). In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Budapest 2015, 301–324. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.4_03
- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-Avarkori sírletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1968: Csallány, D.: Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 16 (1968) 59–70.
- CSEPREKI ET AL. 2015: Csedreki L. – Greiff, S – Langó P. – Ströbele, F. – Türk A.: Honfoglalás kori fémleletek anyagösszetételi vizsgálata készítőtechnikájuk és nyersanyagforrásuk tükrében (Untersuchung

¹²⁶ Bár az ezüstpénz pontos meghatározása nem lehetséges, de valószínűsíthető, hogy a francia grófi veret a 920-as éveknél nem lehet korábbi (vö. COUPLAND–GIANAZZA 2015, 303).

¹²⁷ A lelőhely tárgyi anyagának rajzoltatása az NKFIH K 120575 sz. kutatási pályázat anyagi segítségével valósult meg. A tanulmány lektorálásáért Lőrinczy Gábornak tartozom köszönettel. Munkáját, hasznos észrevételeit ezúton is köszönöm!

- zur Materialzusammensetzung der Landnahmezeitlichen Metallfunde im Spiegel ihrer Herstellungstechnik und Herkunft des Rohmaterials). In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez* (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Budapest 2015, 325–352. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.4_04
- DIENES 1959: Dienes I.: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?). *Archaeologiai Értesítő* 86 (1959) 145–158.
- FÉK 1962: Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter*. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.
- FOLTINY 1941: Foltiny I.: Koraréz- és bronzkori temető Deszken (Torontál m.) (Frühkupferzeitliches und Bronzezeitliches Gräberfeld in Deszk (Komitat Torontál)). *Folia Archaeologica* 3–4 (1941) 69–98.
- GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei* (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged 2013.
- GÁLL–CIUBOTARIU 2010: Gáll E. – Ciubotariu, D.: Kisléghi Nagy Gyula őskori kutatásai a Bánságban (Gyula Kisléghi Nagy's prehistoric research in Banat). In: Kisléghi Nagy Gy.: *Archaeológiai napló*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged–Temesvár 2010, 183–186.
- HAMPEL 1907: Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- HUSZÁR 1954: Huszár L.: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donau-becken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5 (1954) 61–109.
- KISLÉGHI 1904: Kisléghi Nagy Gy.: Lovas halomsírokról Torontálmegyében. *Archaeologia Értesítő* 24 (1904) 417–421.
- KISLÉGHI 1907: Kisléghi Nagy Gy.: Arankavidéki halmok (Torontál M.). *Archaeologiai Értesítő* 27 (1907) 266–279.
- KISLÉGHI 2010: Kisléghi Nagy Gy.: *Archaeológiai napló*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged–Temesvár 2010.
- KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 1996: Költő L. – Szentpéteri J.: Gedanken über die awarisch-ungarischen Assimilation nach Grabanalysen. *Specimina nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis* 1 (1996) 223–240.
- KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 2001: Költő L. – Szentpéteri J.: Gondolatok az avar–magyar asszimilációról temetőelemzések alapján (Gedanken über die awarisch-ungarische Assimilation aufgrund von Gräberfelderanalysen). In: „Együtt a Kárpát-medencében”. *A népvándorláskor fiatal kutatóinak VII. összejövetele*. Szerk.: Kiss M. – Lengvári I. Pécs 2001, 119–134.
- KOMAR 2018: Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei* (История и археология древних мадьяр в эпоху мизрациии). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Napkút Kiadó, Ómúltunk Tára 14. Budapest 2018.
- KOVÁCS 1989: Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. *Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1989.
- KOVÁCS 1992: Kovács L.: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka) (Zu einigen alten, landnahmezeitlichen Fundmaterialien des Móra – Ferenc – Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka)). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991/1992:1 (1992) 37–74.

- KOVÁCS 2011: Kovács L.: *A magyar kalandozások zsákmányáról (Über die Beute der ungarischen Streifzüge)*. Budapest 2011.
- KOVÁCS 2013: Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat (Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. (Ein Abriss)). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2019: Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője (A 10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement and an 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12. Szeged–Budapest 2019.
- KÜRTI 1980: Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1978/1979:1 (1980) 323–347.
- KÜRTI 1994: Kürti B.: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez (Archaische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10–11-ten Jahrhunderten). In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 369–386.
- KÜRTI 2003: Kürti B.: Avar lovas – magyar lovas Szőregen és Eperjesen (Awarischer Reiter – Ungarischer Reiter in Szőreg und Eperjes). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 229–242.
- LANGÓ 2000: Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez (Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 42 (2000) 33–57.
- LANGÓ–TÜRK 2004: Langó P. – Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2003 (2004) 203–214.
- LŐRINCZY 1994: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés) (Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten [Die Stollengräber]). In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 311–335.
- LŐRINCZY–TÜRK 2011: Lőrinczy G. – Türk A.: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátrol. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez (Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 419–479.
- MESTERHÁZY 1990: Mesterházy K.: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje (Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины). *Agria* 25–26 (1989–1990) 235–274.
- MESTERHÁZY 2013: Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok aranya (Hungarian gold at the time of the landnam [10th century]). *Tisicum* 22 (2013) 203–214.
- MÓRA 1926: Móra F.: Lovassírok Kunágotán (Reitergräber aus der Landnahmszeit in Kunágota (Auszug.)). *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 2 (1926) 123–135.
- PÁRDU CZ 1945: Párducz M.: Deszk-Újmajori szarmata kori temető (Gräberfeld aus der Sarmatenzeit in Deszk-Újmajor). *Folia Archeologica* 5 (1945) 74–94.

- PETKES 2011: Petkes Zs.: Rúdablák a 10–12. századi Kárpát-medencében. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. Konferenciája*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok 3. Szerk.: Bíró Sz. – Tomka P. Győr 2011, 231–246.
- RÉVÉSZ 1988: Révész L.: Gömbsorcsüngös fülbevalók a Kárpát-medencében (Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken). *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1988) 141–159.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez* (*Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert)*). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2008: Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői* (*Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert*). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.
- RÉVÉSZ 2014: Révész L.: Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében (All carved braid ornament with a figure mounted on horseback from the Carpathian basin from the era of the Conquest period). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 439–456.
- RÉVÉSZ 2016: Révész, L.: Die Gräberfelder des 10.–11. Jahrhunderts im Banat. In: *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag* (*Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday*). Eds.: Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. Budapest 2016, 631–660.
- SZABÓ 1980: Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 16–17 (1978–1979) 45–136.
- SZALONTAI 1992: Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztá késő avar temetője) (Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. (Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá Kettőshalom)). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 309–347.
- TAKÁCS 2013: Takács M.: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése (Die Südliche Ausdehnung des Siedlungsgebietes der Landnehmenden Ungarn). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 641–666.
- TETTAMANTI 1975: Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken). *Studia Comitatus* 3 (1975) 79–123.
- TOČÍK 1968: Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archaeologica Slovaca – Catalogi 3. Nitra 1968.
- TÖRÖK 1935: Török Gy.: Bronzkori telep a Hunyadi-halomban (Eine bronzezeitliche Siedlung im Hunyadi-halom). *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 11 (1935) 153–158.
- TÓTH 2014: Tóth A.: *A Nyíri Mezőség a 10–11. században* (*The 'Mezőség' of the 'Nyírség region' in the 10th–11th century*). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szeged 2014.
- TÜRK 2009: Türk A.: Adatok és szempontok a Kárpát-medence X–XI. századi hagyatékában megfigyelt sírformák és temetkezési szokások klasszifikációjához. In: *Avarok, bolgárok, magyarok. Konferenciakötet*. Szerk.: Vincze F. Budapest 2009, 87–128.

- TÜRK–LÖRINCZY 2015: Türk A. – Lőrinczy G.: Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Budapest 2015, 11–300.
- VÁLYI 1994: Vályi K.: Honfoglalás kori sírok Szeren. 1973. (Megjegyzések a terület korai történetéhez) (Landnahmezeitliche Gräber in Szer [Kom. Csongrád]. 1973. [Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes]). In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 387–404.
- VARGA 2020: Varga S.: Elfeledett temetők. Nyomozás a Deszk B/E lelőhely magyar vonatkozású sírjai után (Forgotten cemeteries. Investigating the Hungarian type burials of the site of Deszk B/E). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* úf. 7 (2020) 37–47.
- VARGA–BENEDEK 2017: Varga S. – Benedek A.: Honfoglalók nyomában Földeákon. *Határtalan Régészet* 2. évfolyam 4. szám (2017) 53–55.

BURIALS OF THE CONQUERING HUNGARIANS FROM DESZK-AMBRUS ENDRE FÖLDJE

SÁNDOR VARGA

Numerous cemeteries of the conquering Hungarians and from the Early Árpád Period are known from the southern bank of Maros River between Makó and Szeged (*Fig. 1*). In the present paper I present and analyse the graves of the cemetery of the conquering Hungarians from the site of Deszk-Ambrus Endre földje. The site was excavated by Dezső Csallány in 1938 and 1939. During his research altogether 33 burials were found, of which four contained 10th-century material (*Fig. 2–11*). After the description of the graves and their finds, I analyse the topographical situation of the cemetery in more detail. Since the graves were found on a regular, rectangular elevation, and the name of the site contains the “*halom*” (= mound) element, it is possible that the graves had been dug into an earlier burial mound. There is, however, no direct archaeological evidence (a burial unambiguously belonging to the mound) for this; furthermore, the available maps of the area indicate that the series of oval hills elevating from their surroundings beside each other had a natural origin. Since it was suggested in connection with a number of other 10th-century sites in the wider region as well that the graves had been dug secondarily into the fill of earlier mounds, I analyse this issue in my paper in more detail. Based on the topographical examination of the sites it can be established that most of the 10th-century and Early Árpád Period cemeteries east of the Tisza River, along the lower Maros, in the plain area, can be found on lower or higher, regularly shaped hills, more rarely on prehistoric settlement mounds (tells). We have direct archaeological evidence only in seven cases where the cemetery of the period or some of its graves were dug into the fill of a prehistoric burial mound (kurgan). South of the Maros the number of cases, where we do not have enough information to answer this question, is still high. Based on the investigated sites it could be established that secondary burial into the fill of a kurgan was not a consciously chosen element of the burial rites of the period. The inhabitants of the region – just like those living in other regions of the Carpathian Basin – were looking primarily for flood free places rising above the surrounding landscape – just like artificial burial mounds among others. In the Lower Maros region, but in most areas of the Great Pannonian Plain as well, there is a larger number of cemeteries dug into settlement or burial mounds predating the Hungarian Conquest Period due to the environmental circumstances. After the examination of the topographic situation of the cemetery, I briefly analyse the relationship between 10th-century burials, their relationship to Avar Period burials, the age and sex distribution of the deceased, various other data (such as grave orientation and depth) and the mode of the placement of the body in the grave. In the last section of my work, I analyse in detail the burial rites observed in the graves (partial and complete horse burial with harness, placement of coins, burial costume, shroud) and the grave goods (horse harness, jewellery of the head, arms and legs, costume elements, weapons). As a conclusion, I attempt to determine more precisely the time of use of the excavated graves, and thus of the cemetery as a whole. For this purpose, in addition to the objects found in the graves, including a coin from Grave 10, a radiocarbon date was also available (*Fig. 12*). After examining and comparing the different dating methods, it was established that instead of the very early dating of Grave 10, and thus of the whole cemetery (late 9th, early 10th century), the most likely date of the burials was in the middle third of the 10th century. The silver coin previously mistakenly attributed to Charles II (the Bald) (840–877) can be dated to the 10th century, which fundamentally calls into question the more probable first part, AD 773–901 (82.1%) of the sigma 2 range. Overall, it can be concluded that in the case of the Deszk burial, the ¹⁴C measurement was less suitable for more accurate dating.

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

Budapest, November 15–16, 2019

